

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА
Кафедра інформаційних комунікацій

КВАЛІФІКАЦІЙНА (БАКАЛАВРСЬКА) РОБОТА

на тему:

**КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ ДО
ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ**

Виконав:

студент 4 курсу, група ІБАСб-1-21-4.0д,

Пінчук Олександр Геннадійович

Науковий керівник:

Професор кафедри, доктор наук із соціальних комунікацій

Григоревська Олена Вікторівна

Київ-2025

РЕФЕРАТ

Бакалаврська кваліфікаційна робота на тему: «Культурна спадщина України: від збереження до повоєнного відновлення» включає 83 сторінки, 1 ілюстрацію, 4 таблиці, 55 використаних джерел та містить 2 додатки.

Ключові слова: культурна спадщина, збереження, відновлення, воєнні дії, державна політика, міжнародна співпраця.

Об'єкт дослідження: культурна спадщина України та процеси її збереження і відновлення у повоєнний період.

Предмет дослідження: вплив воєнних дій на стан культурної спадщини України та заходи її збереження.

Мета дослідження: вивчення історії збереження та відновлення культурної спадщини України, аналіз сучасних заходів щодо її охорони в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Методи дослідження: для розв'язання поставлених завдань використано історико-логічний, порівняльний, аналіз документів, методи синтезу і узагальнення.

Результати роботи та їх новизна: вперше здійснено комплексний аналіз впливу воєнних дій на культурну спадщину України, зокрема проаналізовано сучасні стратегії збереження культурних об'єктів та роль міжнародних організацій у їх захисті.

Практичне значення дослідження: розроблено рекомендації для покращення системи захисту культурної спадщини в Україні, зокрема в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення, а також визначено напрямки міжнародної співпраці.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	9
1.1 Дослідження культурної спадщини та її ідентичності в роботах науковців.....	9
1.2. Джерельна база, нормативні засади і методологія дослідження.....	15
1.3. Історичний досвід захисту та відновлення культурних об'єктів в Україні.....	28
Висновки до I розділу.....	32
РОЗДІЛ II. ВПЛИВ ВОЄННИХ ДІЙ НА КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ ТА ПРОЦЕСИ ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ.....	34
2.1. Історичні приклади руйнування культурної спадщини під час збройних конфліктів.....	34
2.2. Аналіз сучасних заходів щодо збереження та охорони культурних об'єктів.....	40
2.3. Дослідження ролі держави та міжнародних організацій у підтримці культурної спадщини.....	49
Висновки до II розділу.....	61
РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ ВІДНОВЛЕННЯ ТА ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	63
3.1. Стратегії відновлення зруйнованих культурних об'єктів.....	63
3.2. Покращення системи збереження та охорони культурної спадщини.....	67
3.3. Міжнародне реагування та допомога у захисті спадщини.....	70
Висновки до III розділу.....	73
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	76
ДОДАТКИ.....	82

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах воєнних дій в Україні питання збереження культурної спадщини набуває особливої гостроти та актуальності. Зруйновані історичні пам'ятки, архітектурні об'єкти, музеї, архіви – це не лише матеріальні втрати, але й глибока рана для національної ідентичності, пам'яті та культурного коду українського народу. Збереження культурної спадщини є необхідною умовою збереження історичного розвитку та духовної єдності суспільства. Відновлення культурних об'єктів у повоєнний період виходить за межі суто гуманітарного завдання, оскільки воно має важливе значення для консолідації нації, формування патріотизму, відновлення довіри до державних інституцій, а також для посилення авторитету України на міжнародній арені. На сучасному етапі гостро постає потреба у розробці системних підходів до збереження, документації, реставрації та консервації культурної спадщини, з урахуванням світового досвіду та національної специфіки. Дослідження проблематики повоєнного відновлення культурної спадщини України є не лише теоретично важливим, але й має вагоме практичне значення для архівної, музейної та бібліотечної справи, для розробки ефективних механізмів збереження культурних цінностей. Крім того, дана тема є актуальною у контексті формування політик державної підтримки, розвитку міжнародного співробітництва, залучення громадськості та волонтерських рухів до процесів збереження і відновлення культурних об'єктів. Аналіз сучасного стану, проблем і перспектив цієї сфери дозволить виробити науково обґрунтовані рекомендації, які допоможуть уникнути помилок у майбутньому та забезпечать сталий розвиток культурної сфери України в умовах післявоєнної відбудови.

Стан розробки проблеми. Основу дослідження становлять нормативно-правові документи, що регулюють захист культурних цінностей. На міжнародному рівні серед ключових документів – Гаазька конвенція 1907

р., Гаазька конвенція 1954 р. та два протоколи до неї (другий з них Україна ратифікувала у 2020 р., на відміну від росії), а також Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р., ратифікована Україною в 1988 р. Серед українських актів варто зазначити Кодекс цивільного захисту України (2012 р.), Порядок проведення евакуації (2013 р.), Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (2014 р.) тощо. Ці документи використовуються як база для розуміння підходів до захисту культурної спадщини.

Серед вітчизняних досліджень увагу привертають праці Б. Криволапова, колективна монографія «Зі щитом чи на щиті?» та роботи К. Бусол і Д. Коваль, які аналізують відповідальність за руйнування культурних об'єктів на Сході України. Актуальні дані обговорювались на круглому столі в Києві у 2016 р., а також на міжнародному симпозіумі у Вашингтоні (2020 р.) за участю І. Пошивайла. Багато інформації міститься у публікаціях провідних українських ЗМІ. Серед зарубіжних досліджень варто згадати роботи С. Малдера, Д. Трейна та іракського археолога Тейгелера Р., які аналізують руйнування культурної спадщини під час воєн, стихійних лих і кліматичних змін.

Мета дослідження – вивчення історії збереження та відновлення культурної спадщини України, аналіз сучасних заходів щодо її охорони в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Завдання дослідження:

1. Розкрити теоретичні засади поняття культурної спадщини, її значення для національної ідентичності та охарактеризувати основні підходи до її збереження.
2. Проаналізувати джерельну базу, нормативно-правові документи та методологічні основи, що використовуються у вивченні та захисті культурної спадщини.

3. Дослідити історичний досвід України у сфері захисту та відновлення культурних об'єктів у різні історичні періоди.

4. Визначити вплив воєнних дій на стан культурної спадщини та проаналізувати сучасні заходи її збереження, зокрема роль держави та міжнародних організацій.

5. Окреслити основні напрями, стратегії та перспективи відновлення й захисту культурної спадщини у повоєнний період, враховуючи міжнародний досвід та співпрацю.

Об'єкт дослідження – культурна спадщина України та процеси її збереження і відновлення у повоєнний період.

Предмет дослідження – вплив воєнних дій на стан культурної спадщини України та заходи з її збереження.

Для досягнення мети та вирішення завдань дослідження культурної спадщини України в умовах повоєнного відновлення було використано такі **методи**:

Аналіз та синтез – для вивчення наукової літератури, історичних джерел і нормативно-правових актів щодо збереження та відновлення культурної спадщини України. Цей метод дозволяє виявити основні проблеми і підходи до збереження культурних пам'яток, а також визначити нові підходи в контексті повоєнного відновлення. Порівняння – для порівняння українських і міжнародних практик збереження та відновлення культурної спадщини після великих кризових ситуацій (військові конфлікти, природні катастрофи). Абстрагування – для виділення основних факторів, які визначають ефективність процесів збереження культурної спадщини в Україні, а також для формулювання загальних висновків щодо відновлення.

Спостереження – для збору даних про поточний стан культурних пам'яток, які постраждали внаслідок війни, а також для вивчення процесів відновлення, що вже розпочались або плануються. Документальний аналіз – для вивчення наявних звітів, планів та нормативно-правових актів, що регулюють процеси збереження та відновлення культурної спадщини в

Україні, зокрема після початку повномасштабного вторгнення Росії. Аналіз статистичних даних – для оцінки масштабу пошкоджених чи втрачених об’єктів культурної спадщини та відслідковування динаміки відновлення. Кейс-метод – для аналізу міжнародного досвіду відновлення культурної спадщини в постконфліктних зонах, зокрема досвід країн, які пережили війни та природні катастрофи. Це дозволяє визначити кращі практики і рекомендації для України.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти, зокрема Конституція України, закони про охорону культурної спадщини, археологічної спадщини, природно-заповідний фонд, а також міжнародні конвенції, такі як Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини. У роботі використано наукові статті та монографії, зокрема роботи В. Акуленка, В. Аносова [13] [15] а також збірники, що висвітлюють питання збереження культурної спадщини України. Крім того, були використані електронні ресурси для отримання актуальних оновлень і аналізу нормативних документів у цій сфері.

Новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі на рівні бакалаврського кваліфікаційного дослідження комплексно окреслено питання збереження культурної спадщини України в умовах повоєнного відновлення, зокрема розкрито проблеми, пов’язані з відновленням та реставрацією архітектурних пам’яток, збереженням культурних традицій та інноваційними підходами до інтеграції культурних цінностей у сучасний соціокультурний контекст.

Практичне значення результатів дослідження полягає у визначенні ефективних стратегій для відновлення культурної спадщини після війни, що включають розробку концепцій збереження, використання цифрових технологій для архівування та моніторингу стану пам’яток, а також методів залучення громади до процесу відновлення культурної спадщини. Отримані результати можуть бути використані в органах управління культурною

спадщиною, наукових установах, а також у місцевих громадах для ефективного управління та збереження культурних цінностей.

Апробація результатів дослідження, публікації. Публікація тез була апробована на науковій конференції в збірнику за матеріалами IX Міжнародної студентської наукової конференції “Сучасні аспекти та перспективні напрямки розвитку науки” (25.04.2025, м. Тернопіль. Україна). Пінчук О. Г. Джерельна база дослідження втрат культурної спадщини України / О. Г. Пінчук // Сучасні аспекти та перспективні напрямки розвитку науки : тези доп. IX Міжнар. студ. наук. конф. – Київ, 2025. – С. 332-335.

Структура роботи зумовлена логікою та визначена послідовністю вирішення основних завдань дослідження. Дипломна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, а також списку використаної літератури, яка включає 55 найменувань видань, та додатків. Загальний обсяг тексту становить 83 сторінки. Основний зміст викладено на 75 сторінках.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

1.1 Дослідження культурної спадщини та її ідентичності в роботах науковців

Українське законодавство визначає культурну спадщину як сукупність об'єктів, успадкованих людством від попередніх поколінь. До таких об'єктів належать визначні місця, окремі споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їх частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території або водні об'єкти, включаючи елементи підводної культурної чи археологічної спадщини. Незалежно від рівня їх збереженості, ці об'єкти несуть у собі цінність з археологічного, історичного, естетичного, етнологічного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду. Їхньою особливою рисою є автентичність, тобто збереження своєї історичної форми, змісту, функцій і культурного значення.

Надбання, що складають основу культурної спадщини, слугують чи не найважливішими й найнадійнішими засадами для формування національної ідентичності. Завдяки збереженим цінностям минулого індивід ототожнює себе з певною культурною спільнотою, що забезпечує єдність народу та послідовність його історичного розвитку [13]. Стійкість національної ідентичності може як стимулювати духовне відродження нації, так і, у разі її руйнування, призвести до морального занепаду і навіть зникнення народу.

Ставлення суспільства до своєї культурної спадщини, тобто до об'єктів, що збереглися й мають історичну, наукову, художню та культурну цінність, є вагомим індикатором рівня його культурного розвитку. Як відзначає Трощинський, належно збережена і представлена культурна спадщина стає джерелом духовного зростання нації, сприяє формуванню історичної пам'яті та консолідації української ідентичності. У цьому контексті важливу роль відіграє не лише популяризація історичних пам'яток,

але й їхній захист, особливо в умовах сучасної війни, коли культура стає ще однією мішенню агресора.

Україна прагне зайняти гідне місце в сучасному європейському культурному просторі, зберігаючи своє національне обличчя в контексті глобалізаційних процесів. Однак це прагнення неможливе без глибокого усвідомлення історичних коренів, зокрема через дослідження, охорону та інтеграцію пам'яток культурної спадщини в сучасне культурне життя.

Культурна спадщина виступає не лише як історичний артефакт, а як важливий чинник формування національної ідентичності. Українські науковиці Л. Дрогомирецька, Л. Тарангул і І. Чернікова зазначають, що ідентичність нації формується на основі глибокого усвідомлення своєї належності до певної культурної спільноти, історичної території, спільних цінностей, традицій та світоглядних орієнтирів [23]. Особливо наголошується, що важливим є не лише наявність знань про історичне минуле, а й глибоке переживання цього минулого як значущої частини спадщини – як матеріального, так і духовного надбання. Спадщина у цьому розумінні стає не просто набором історичних фактів чи артефактів, а джерелом сенсів, моральних орієнтирів, культурної безперервності.

Дослідниці також підкреслюють, що історико-культурна спадщина України є критично важливою як у тактичному, так і в стратегічному вимірі. Вона відіграє центральну роль у процесах національного відродження, культурного розвитку, збереження духовних основ суспільства, державотворчих ініціатив, політичної самосвідомості та навіть економічного поступу.

На думку українських науковців В. Акуленка, І. Магазинщикової, М. Моздир та О. Тарасенко, хоча терміни «культурна спадщина» і «культурні цінності» схожі за змістом, вони не є взаємозамінними [13]. Поняття «культурні цінності» є більш об'ємним, адже охоплює як рухомі, так і нерухомі пам'ятки (згідно з Конвенцією 1954 року), тоді як термін «культурна спадщина» в Конвенції 1972 року зосереджується переважно на

нерухомих об'єктах. Проте, на нашу думку, культурна спадщина повинна включати обидві категорії, оскільки вони мають значущий вплив на збереження національної пам'яті, культурної ідентичності та історичної спадкоємності народу.

Відомий німецький філософ М. Гайдеггер у своїх роздумах часто підкреслював, що культура є способом буття людини у світі. Вона не просто зовнішня оболонка людського існування, а глибока його сутність. Те, що ми називаємо «культурною спадщиною», не просто набутки минулого, а база, на якій формується історична пам'ять, самосвідомість та розуміння свого буття. Культура дозволяє людині проявити себе в світі, відкриває сенси, структурує простір і час, визначає напрямки життя.

На думку філософа, розуміння історії культури має ключове значення для існування людини. Воно дозволяє усвідомити свою глибоку причетність до історичного процесу, сформувати ідентичність і долучитися до спільного буття у світі. У філософії Гайдеггера важливими є поняття «буття-в-світі», «часовість» і «присутність», які формують автентичне існування. Проте сучасна доба характеризується тим, що людина вдаліє від буття – погоня за матеріальним витісняє екзистенційні глибини. Людина забуває про свою присутність, стає частиною масової культури, зануреної в поверхове споживання та духовну дріб'язковість. У такому суспільстві, за словами Гайдеггера, «кожен є кимось іншим, і ніхто не є собою».

До сакрального мистецтва належать усі об'єкти, які мають символічне значення і здатні передавати духовні та культурні змісти [22]. Це стосується не лише архітектурних споруд, таких як церкви, храми та собори, а й природної сакральної спадщини, де зберігаються твори іконопису, живопису та інші артефакти з глибоким релігійним змістом. Сакральне мистецтво грає важливу роль у формуванні релігійної та естетичної свідомості, адже через художні образи воно активізує релігійні почуття і духовні переживання.

Завдяки своїй високій естетичній виразності, сакральні об'єкти формують у свідомості людини глибокі ціннісні орієнтири та сприяють

усвідомленню культурної приналежності. Образи, створені під впливом сакрального мистецтва, допомагають людині ідентифікувати себе в контексті інших культур і традицій. Однак сучасні умови створюють реальну загрозу для цих об'єктів, піддаючи їх ризику знищення.

У рамках міжнародного законодавства термін «культурна спадщина» часто вживається разом з «культурними цінностями», які мають більш широке і універсальне значення. Хоча ці поняття часто взаємопов'язані, вони не є синонімами. Наприклад, у Рекомендації ЮНЕСКО від 1968 року щодо збереження культурних цінностей під загрозою через суспільні роботи, «культурні цінності» охоплюють як рухомі, так і нерухомі об'єкти. До нерухомих належать місця археологічного, історичного або наукового значення, будівлі та інші об'єкти – як релігійного, так і світського характеру – що мають історичну, наукову, художню або архітектурну цінність; архітектурні ансамблі, історичні квартали в містах чи селищах. Рухомими вважаються об'єкти, що є частиною нерухомих або були з них вилучені, а також ті, що були знайдені на територіях з археологічним та історичним значенням. Однак існує проблема в тому, що цей підхід занадто щільно пов'язує рухомі культурні цінності з нерухомими та не враховує, що перші можуть існувати незалежно від останніх.

У контексті Гаазької конвенції 1954 року «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» культурні цінності визначаються як об'єкти великої важливості для культурної спадщини кожного народу, незалежно від їх походження або власника [9]. До цих відносяться: по-перше, рухомі та нерухомі об'єкти історичної, архітектурної, художньої або наукової цінності (пам'ятки архітектури, твори мистецтва, рукописи, книги, архівні матеріали, археологічні об'єкти тощо); по-друге, будівлі, головна функція яких полягає у збереженні або експонуванні таких об'єктів (музеї, бібліотеки, архіви, спеціальні сховища); по-третє, центри концентрації значної кількості культурних цінностей.

Згідно із Законом України «Про охорону культурної спадщини», об'єкти культурної спадщини включають місця, споруди, комплекси та їх частини, пов'язані з ними території або водні об'єкти [2]. Також це стосується інших природних, природно-антропогенних або створених людиною об'єктів, що зберегли свою автентичність і мають антропологічну, археологічну, естетичну, етнографічну, історичну, наукову чи художню цінність, незалежно від їхнього стану збереженості. Це визначення відповідає Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» 1972 року [7].

Культурна спадщина охоплює різні історичні періоди, які передаються від покоління до покоління. Вона включає не тільки пам'ятки культури та історії, але й навколишнє середовище та унікальні історико-природні ландшафти. З плином часу ці об'єкти інтегруються в сучасне суспільство, набуваючи нових функцій, але водночас зберігаючи свою історико-культурну цінність. Культурна спадщина є багатогранною і об'єднує матеріальні та нематеріальні елементи, які формують цілісну систему зі збереження ідентичності народу.

У практиці пам'яткознавства об'єкти культурної спадщини класифікують на два основні типи: рухомі та нерухомі. Рухомі об'єкти – це елементи або групи елементів, які можуть бути відокремлені від основного об'єкта, при цьому залишаючи цілісність. Вилучення таких елементів може призвести до втрати загальної культурної, історичної, наукової або мистецької цінності. На відміну від них, нерухомі об'єкти не можуть бути переміщені без втрати своєї автентичності або цінності з історичного, археологічного, естетичного чи іншого культурного аспекту.

Ці два типи об'єктів формують основу спадщини, яку ми отримали від попередніх поколінь. Термін «пам'ятка» виділяється як окремий, глибоко розроблений в науковій та законодавчій сфері. Згідно з визначенням у колишньому Законі України «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» (1978 рік), пам'ятками вважалися споруди, пам'ятні місця і

предмети, що пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства й держави, а також твори матеріальної та духовної творчості, які мають історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність. Незважаючи на те, що цей закон втратив чинність із прийняттям нового законодавства, поняття «пам'ятка» все ще активно застосовується у сфері охорони культурної спадщини.

У сучасних умовах – в період повномасштабної війни, викликаній агресією Росії – особлива увага приділяється саме ролі культурної спадщини як ресурсу опору, самозбереження та єднання. Збереження, осмислення та просування культурної спадщини як усередині країни, так і на міжнародній арені, є інструментом культурної дипломатії, формування іміджу України як цивілізованої європейської держави, яка поважає власну історію, мову, мистецтво, традиції.

Якщо перенести ці думки на сучасну українську реальність, можна стверджувати: війна, яка порушила звичне мирне існування, змусила українців переосмислити культурну спадщину не тільки як історичну пам'ять, а як чинник виживання, стійкості та внутрішньої опори. У жорсткій боротьбі за збереження ідентичності саме культура – у всій її різноманітності – від мови до пісні, від ремесел до архітектури – захищає людину від знеособлення, дає можливість «бути» попри загрозу руйнування [18].

Схожі думки можна знайти й у творчості Жюльєн Дельоза – важливої фігури французької інтелектуальної думки ХХ століття. Він бачить культуру як відкриту, динамічну систему в постійному процесі становлення. За його словами, культура не фіксована структура; вона постійно трансформується, оновлюється, наповнюється новими сенсами. Рушій сили цих змін – множинність, розрізнення, різноманіття – саме вони дають культурній спадщині можливість пристосуватись до сучасності і виділити з минулого цінності для теперішнього.

Дельоз наголошує: бажання, фантазії й підсвідомі імпульси в культурі творять своєрідну горизонтальну мережу, де кожен елемент

взаємопов'язаний. Така структура робить культуру гнучкою та живою. Водночас він попереджає: руйнування окремих елементів цієї мережі – втрата частин культурної спадщини – загрожує порушенням функціонування всієї системи. Навіть постмодерніст визнає: втрати в спадщині небезпечні не лише для минулого, а й для сучасного та майбутнього.

Культурна спадщина відіграє важливу роль у формуванні нашої ідентичності – усвідомлення особою чи соціальною групою своєї належності до певної спільноти за етнічними, національними, культурними або іншими критеріями. Як зазначають науковці, культурну спадщину поділяють на два основні типи: матеріальну та нематеріальну. До матеріальної належать архітектурні споруди (фортеці, храми тощо), археологічні артефакти, витвори мистецтва, музейні експонати, предмети традиційного побуту [39]. Нематеріальна ж спадщина охоплює ті елементи, через які проявляється культура – мову, звичаї, обряди, музику, танці, народні ремесла тощо. Серед прикладів нематеріальної культурної спадщини України, можна виокремити український борщ, що отримав визнання ЮНЕСКО, а також кримськотатарський орнамент «Орьнек».

Таким чином, культурна спадщина України постає не лише як пам'ять про минуле, а як живий ресурс сьогодення і вектор розвитку майбутнього. Вона здатна забезпечити сталий розвиток країни, особливо в період післявоєнної відбудови, стати основою для внутрішнього згуртування суспільства, відновлення культурного потенціалу, налагодження діалогу з міжнародною спільнотою та сприяти духовному відродженню нації. У цьому контексті спадщина виступає не лише об'єктом охорони, а і стратегічним активом держави та важливим чинником цивілізаційного поступу людства.

1.2. Джерельна база, нормативні засади і методологія дослідження

У процесі підготовки дослідження було використано широкий і різноплановий комплекс джерел, що дозволив забезпечити глибокий і

об'єктивний аналіз заявленої теми. Джерельну базу склали як нормативно-правові акти, так і наукові, статистичні, публіцистичні та електронні матеріали.

90-ті роки стали важливим етапом для України, коли вона розпочала формування та розвиток власної незалежної держави. Цей період також ознаменувався значними змінами у сфері охорони та збереження історико-культурної спадщини. Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року було ключовою подією для українського народу, яка реалізувала давню мрію поколінь – зберегти національні традиції та культурну спадщину.

З моменту здобуття незалежності перед українцями постала можливість створення демократичної та суверенної держави. Важливо, що питання охорони культурної спадщини були закріплені у Конституції України, прийнятій у 1996 році. Основи правового захисту культурних цінностей були визначені статтями 11, 54 та 66 Конституції [1]. Це стало підґрунтям для розвитку законодавства щодо охорони пам'яток та нормативних документів, які регулюють збереження історико-культурних об'єктів.

Конституція України зазначає, що культурна спадщина охороняється законом, а держава зобов'язана забезпечувати захист історичних пам'яток та інших об'єктів культурної цінності. Також держава повинна вживати заходів для повернення культурних цінностей в Україну з-за кордону (ст. 54). Стаття 66 передбачає, що кожен громадянин має не завдавати шкоди культурній спадщині та компенсувати її, якщо шкода була завдана.

Україна прийняла на себе відповідальність за збереження культурної спадщини не лише на національному рівні, але й у світовому контексті, адже історичні та культурні пам'ятки на її території є частиною світової спадщини.

У перші десятиліття незалежності були ухвалені важливі законодавчі акти щодо охорони й збереження пам'яток. Серед них: «Основи законодавства про культуру» (1992 р.), «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (1993 р.), «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995 р.),

«Про музеї та музейну справу» (1995 р.), «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999 р.), «Про охорону культурної спадщини» (2000 р., з численними змінами у 2001–2021 рр.), «Про охорону археологічної спадщини» (2004 р.), «Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини» (2005 р.), а також «Про основи містобудування» (1992 р.).

Питання збереження культурної спадщини головним чином розглядаються у статті 16, де викладено загальні положення та завдання для державних органів і місцевої влади. Нововведенням Закону стало визначення нематеріальної культурної спадщини (ст. 1) і впровадження механізмів для її захисту, включаючи створення державного реєстру нематеріальної культурної спадщини (ст. 16).

Ще одним важливим кроком стало ухвалення Закону України «Про охорону культурної спадщини», який набув чинності 8 червня 2000 року. Цей закон регулює правові, організаційні, соціальні та економічні аспекти у сфері охорони культурної спадщини, забезпечуючи її збереження та використання у суспільному житті, а також захист традиційного характеру середовища для майбутніх поколінь. Об'єкти культурної спадщини в Україні перебувають під захистом держави, і їх охорона є одним з пріоритетів діяльності державних органів і місцевого самоврядування [2].

Закон «Про охорону культурної спадщини» особливо акцентує увагу на захисті традиційного середовища культурних пам'яток. Це включає в себе створення зон охорони пам'яток, зон регулювання забудови, охоронних ландшафтів, а також зон захисту археологічного культурного шару. Стаття 32 цього закону передбачає визначення меж цих зон на основі науково-проектної містобудівної документації, затвердженої центральними органами виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

Відповідно до цього закону, до культурної спадщини належать тільки нерухомі пам'ятки. Охорона і збереження рухомих пам'яток, таких як писемні та речові, регулюється окремими законодавчими актами у сфері

музейної та архівної справи. Закон також встановлює положення щодо процедури державної реєстрації пам'яток, їхнього статусу, права власності на них, а також відповідальності за порушення норм, що стосуються культурної спадщини.

Міжнародна співпраця у цій сфері є важливим аспектом, що дозволяє Україні гідно представляти своє культурне надбання на світовій арені. У розділі «Забезпечення охорони пам'яток» окреслюються заходи охорони, зокрема консервація, реставрація, реабілітація, музеєфікація, ремонт і пристосування об'єктів культурної спадщини.

Закон також підкреслює значущість збереження традиційного середовища навколо пам'яток. У історичних містах передбачено створення історичних ареалів – спеціальних територій, які забезпечують захист характерного середовища, що є невід'ємною складовою культурної спадщини.

Суттєвим оновленням у законодавстві щодо охорони культурної спадщини стало чітке визначення джерел фінансування, включення розділу про захист традиційного характеру її середовища та об'єктів, а також положення, які регулюють питання приватизації, оцінки вартості пам'яток і встановлення відповідальності за їх пошкодження. Також було звільнено від оподаткування благодійні внески, направлені на збереження культурних цінностей. Прийняття нового закону вирішило низку протиріч у культурологічному законодавстві та гармонізувало термінологію відповідно до міжнародних стандартів.

Прийняття Закону України «Про охорону культурної спадщини» стало ключовим кроком для інтеграції України у світову спільноту у сфері охорони спадщини [2]. Це сприяло розв'язанню актуальних проблем, пов'язаних із збереженням пам'яток та їх поверненням на територію України. Цей нормативний акт відображає зміни, що відбулися у сфері охорони спадщини під час незалежного розвитку держави.

Згідно з положеннями закону, державне управління у сфері охорони культурної спадщини доручено Кабінету Міністрів України та спеціально уповноваженим органам. Одним із пріоритетних завдань цих органів є пропозиції щодо включення об'єктів до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та забезпечення відкритого доступу до відповідної інформації для юридичних і фізичних осіб.

Попри важливість Закону України «Про охорону культурної спадщини», він не вільний від певних недоліків. Зокрема, у визначенні терміну «культурна спадщина» замість чіткого опису соціального явища подано лише перелік елементів, що має швидше довільний, ніж типологічно обґрунтований характер. Протягом чинності закону до нього було внесено понад 20 змін, більшість із яких спрямовані на посилення охорони об'єктів. Водночас деякі поправки залишаються неузгодженими з діючими нормами законодавства.

Важливим кроком у захисті нерухомої спадщини стало прийняття 18 березня 2004 року Закону України «Про охорону археологічної спадщини» – невдовзі після ратифікації Україною Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини [3]. Цей закон визначає основні правові, організаційні, соціальні та економічні засади збереження археологічних об'єктів, які є значущою частиною світового культурного надбання та незамінним джерелом знань про історію. Закон окреслює повноваження державних органів, відповідальних за збереження археологічної спадщини. Основні завдання покладено на Кабінет Міністрів України та спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, а також інші компетентні структури. Вони реалізують державну політику в цій сфері, контролюють процеси, ведуть Державний реєстр нерухомих пам'яток, розробляють нормативно-правові акти, організовують експертизи та забезпечують необхідне збереження об'єктів на місцях. У IV розділі закону визначено права та обов'язки дослідників археологічної спадщини. Лише професійні археологи з відповідним досвідом

мають право проводити археологічні дослідження, дотримуючись вимог законодавства. Вони повинні подавати повну звітність про результати досліджень та стан знайдених артефактів.

Отже, Закон України «Про охорону археологічної спадщини» є важливим засобом захисту культурної спадщини, особливо в збереженні археологічних пам'яток. Він визначає правові рамки для ефективного функціонування системи охорони та збереження археологічної спадщини як національного надбання українського народу.

У сфері містобудування одним із основних нормативних документів виступає Закон України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 року. Основним завданням цього закону є охорона об'єктів культурної спадщини. Державне регулювання в цій сфері здійснюється виконавчими органами, а також сільськими, селищними і міськими радами, які несуть відповідальність за реалізацію містобудівної політики [4]. Їхні функції включають контроль дотримання норм щодо захисту культурної спадщини, збереження традиційного середовища населених пунктів, а також реєстрацію і регулювання використання архітектурних і містобудівних пам'яток.

Закон має важливе значення для захисту нерухомих пам'яток, оскільки визначає зони, придатні для забудови, сприяючи збереженню культурних цінностей. Він регулює правові, економічні, соціальні та організаційні основи містобудівної діяльності, орієнтованої на створення комфортного життєвого простору з урахуванням потреб у збереженні природного середовища, культурної спадщини і розумного природокористування.

Правовий режим охоронюваних природних територій встановлений Законом України «Про природно-заповідний фонд» від 16 червня 1992 року [5]. Цей закон визначає порядок створення об'єктів природно-заповідного фонду, встановлює правила функціонування охоронних зон, окреслює основи економічного забезпечення діяльності в цій сфері та визначає заходи охорони.

Охорона національного культурного надбання відіграє ключову роль у державній культурній політиці. Згідно з «Загальнодержавною програмою збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 рр.» від 3 березня 2005 року, збереження і примноження культурних цінностей визначено пріоритетом державної політики в сфері культури, а культурна спадщина України визнана невід'ємною частиною світової. Програма передбачала створення умов для розвитку охорони спадщини, забезпечення належного рівня збереження та інтеграції в суспільну діяльність. Основні дії включали державний облік пам'яток, контроль за їхнім станом, а також проведення реставраційних і консерваційних заходів.

У 2021 році Міністерство культури та інформаційної політики України започаткувало Програму «Велика реставрація», яка спрямована на проведення протиаварійних робіт, реставрацію та відновлення історичних і культурних об'єктів по всій країні. Програма ставить за мету не лише збереження національної спадщини, а й розвиток туризму, економіки та підтримку місцевих громад [20]. У перший рік реалізації було обрано 57 об'єктів різних форм власності, серед яких такі визначні пам'ятки, як Одеська філармонія, Національний художній музей, Консерваторія Чайковського, Хотинська фортеця та інші.

Важливу роль у створенні правової бази для охорони культурної спадщини відіграють укази Президента України, такі як «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури» (1995 р.) і «Про День пам'яток історії та культури» (1999 р.), а також низка нормативних актів Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. До них належать постанови про затвердження порядку визначення категорій пам'яток для занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (2001 р.), порядок укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини (2001 р.), утворення Державної служби охорони культурної спадщини (2002 р.), видачу дозволів на археологічні роботи (2002 р.) та врегулювання питань спеціального використання лісових ресурсів (2007 р.).

В Україні розроблена правова основа для визначення ролі держави, спеціалізованих органів з охорони культурної спадщини, місцевих органів влади, землекористувачів, юридичних та фізичних осіб, незалежно від форми власності, у сфері захисту культурних цінностей. Суттєвим кроком до ефективного управління цим напрямком стало зближення українського законодавства з міжнародними стандартами та його адаптація до сучасних умов. Україна поступово гармонізувала національне законодавство з міжнародним, включаючи приєднання до важливих міжнародних конвенцій після прийняття Конституції України у 1996 році та Закону України «Про охорону культурної спадщини» у 2000 році. До 1991 року Україна не мала статусу цілковитого суб'єкта міжнародного права, що частково пояснює затримку у приведенні законодавства у відповідність із світовими вимогами. Однак з моменту здобуття незалежності країна активно долучилася до глобальних правових процесів [2].

Україна є учасницею багатьох міжнародних угод у сфері збереження культурної спадщини, що накладають на неї відповідні обов'язки. Серед них варто відзначити:

- Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.), яка передбачає виявлення, захист та збереження об'єктів всесвітньої спадщини, а також сприяння їх популяризації.

- Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.), що регулює збереження таких культурних проявів, як традиції, обряди, знання та навички.

- Конвенцію про охорону культурних цінностей у разі збройного конфлікту (1954 р.), яка встановлює норми захисту культурних об'єктів від руйнування чи пошкоджень під час військових дій.

- Європейську конвенцію про охорону археологічної спадщини (1992 р.), яку Україна ратифікувала у 2003 році. Документ передбачає заходи щодо захисту археологічних пам'яток, належне проведення розкопок і збереження їхніх результатів. Особлива увага приділена запобіганню шкоді через

несанкціоновану діяльність, така як незаконне будівництво або вивезення артефактів [11].

Ця конвенція також зобов'язує держави створювати національні реєстри археологічних об'єктів і пам'яток для їхнього збереження, дослідження та популяризації. Значну роль відіграє популяризація археологічної спадщини через освіту, виставки та публікації, що сприяє зміцненню національної ідентичності.

Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини, ухвалена в 2003 році і до якої Україна приєдналася 6 березня 2008 року, передбачає ряд конкретних зобов'язань. Держава зобов'язана:

- визначати елементи нематеріальної культурної спадщини на своїй території за участі громад, груп і неурядових організацій;
- створювати та регулярно оновлювати перелік цих елементів спадщини;
- підтримувати наукові, технічні та мистецтвознавчі дослідження, а також методики збереження спадщини;
- забезпечувати повагу до нематеріальної спадщини та її визнання у суспільстві;
- сприяти освітнім та інформаційним програмам, особливо спрямованим на молодь, для підвищення обізнаності про значимість збереження спадщини;
- поширювати інформацію про загрози культурній спадщині та заходи, що застосовуються для її захисту;
- підтримувати як формальну, так і неформальну освіту у сфері захисту природного та культурного середовища.

Таким чином, Україна активно розвиває правову базу у сфері захисту культурної спадщини, інтегруючи міжнародний досвід і зобов'язання в національну політику. Це сприяє збереженню і примноженню культурних цінностей для майбутніх поколінь.

Наукова література відіграла ключову роль у формуванні теоретичної бази дослідження. Було використано праці провідних українських дослідниць, таких як Л. Дрогомирецька, Л. Тарангул, І. Чернікова, які висвітлюють сучасні виклики збереження культурної спадщини в умовах війни, а також питання культурної ідентичності, історичної пам'яті та культурної політики. Також опрацьовано дослідження відомих вітчизняних науковців В. Акуленка, І. Магазинщикової, М. Моздир та О. Тарасенко, які присвячені проблемам реставрації пам'яток, збереження нематеріальної спадщини, правового захисту об'єктів культури та розвитку музейної справи [13].

Крім того, були використані праці інших українських дослідників (С. Кілессо, Л. Федорової), а також зарубіжних авторів, зокрема у сфері міжнародного культурного права, збереження культурної спадщини під час збройних конфліктів, поствоєнної реконструкції та ролі культури у відновленні національної ідентичності. Значну увагу приділено звітам та дослідженням міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ІКОМОС, Європейської ради, Blue Shield International), у яких фіксується стан об'єктів культурної спадщини України, що постраждали внаслідок воєнних дій.

Інформативними виявилися також публікації в українських та іноземних засобах масової інформації, які висвітлюють поточну ситуацію із збереженням та руйнуванням культурних об'єктів, ініціативи громадських організацій, міжнародну допомогу, а також приклади вдалого відновлення. Основними джерелами виступають офіційні документи, які готують відповідні українські органи, зокрема Міністерство культури та інформаційної політики України й Український інститут національної пам'яті. Ці установи розробляють систематизовані реєстри пошкоджених і знищених об'єктів культурної спадщини, що слугують фундаментом для подальших досліджень.

Міжнародні організації, зокрема ЮНЕСКО та Рада Європи, відіграють ключову роль у зборі та перевірці інформації, забезпечуючи незалежну

оцінку масштабів і характеру руйнувань. Їхні звіти доповнюють національні дані й надають об'єктивне бачення ситуації. Особливу цінність набули сучасні технології, такі як супутникові знімки, геоінформаційні системи та цифрові платформи моніторингу, які дозволяють оперативно аналізувати пошкодження, особливо в тих регіонах, куди доступ ускладнений через бойові дії. Застосування штучного інтелекту та методів машинного навчання істотно оптимізує процес ідентифікації пошкоджених об'єктів і підвищує точність аналізу.

Дослідження втрат культурної спадщини значною мірою спирається на архівні дані. Довоєнні каталоги, фотоархіви та наукові описи стають базовими джерелами для порівняння та оцінки обсягів руйнувань. Полеві дослідження на місцях залишаються не менш важливими, адже свідчення очевидців і документація стану зруйнованих об'єктів сприяють відтворенню культурної пам'яті та уточненню масштабу завданих втрат. Особливу цінність становлять матеріали, зібрані під час експедицій у постраждалих регіонах, включно з фото- та відеодоказами, які фіксують об'єкти до і після руйнувань.

Юридичні документи також мають вагоме значення для вивчення наслідків руйнувань культурної спадщини. Звіти міжнародних трибуналів, правозахисних організацій і документи, пов'язані з воєнними злочинами проти культурних об'єктів, забезпечують фундамент для визначення відповідальності за завдану шкоду [27]. Ця інформація використовується не лише в наукових дослідженнях, а й у створенні правових механізмів для притягнення до відповідальності винних.

Збитки культурної спадщини України в умовах війни є вражаючими за своїм масштабом і підтверджуються численними даними про пошкоджені та знищені культурні об'єкти. Джерельна база для вивчення цих втрат є багатовекторною: вона охоплює офіційні дані державних структур, міжнародні звіти, архівні документи й свідчення очевидців. Завдяки комплексному використанню джерел стає можливим об'єктивно оцінити

масштаби руйнувань, чітко визначити кількість знищених об'єктів та їх цінність для національної культури й мистецтва. Це створює підґрунтя для наукових і юридичних висновків, а також сприяє розробці стратегій відновлення української культурної спадщини після завершення війни. Відбудова цих об'єктів стане значущою частиною процесу національного примирення, символізуючи відродження країни, яка навіть у найтяжчі часи зберігає свою історичну та культурну самобутність.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, які дали змогу дослідити культурну спадщину України як багатогранне явище, що знаходиться на перетині історії, культури, права, соціології та урбаністики. В основі дослідження лежить міждисциплінарний підхід, що поєднує історичний, культурологічний, правовий і соціальний виміри проблеми [28].

Історико-аналітичний метод дозволив простежити еволюцію державної політики щодо охорони культурної спадщини від моменту здобуття Україною незалежності до сьогодення. Завдяки порівняльно-правовому методу було здійснено аналіз українського законодавства у сфері культурної спадщини у порівнянні з міжнародними стандартами, що дозволило виявити його сильні сторони, прогалини та напрямки удосконалення. Системний підхід сприяв виявленню взаємозв'язків між органами державної влади, місцевого самоврядування, інституціями культури, волонтерськими ініціативами та міжнародними організаціями в контексті охорони культурної спадщини в умовах війни.

Застосування візуально-аналітичного та картографічного методів дало можливість простежити географію руйнувань об'єктів культурної спадщини, зокрема за допомогою супутникових знімків, цифрових мап та візуальних архівів. Метод контент-аналізу дозволив систематизувати великий масив текстової інформації: від нормативно-правових актів і наукових публікацій до репортажів ЗМІ та аналітичних доповідей. Прогностичний метод використано для моделювання перспектив повоєнного відновлення

культурної спадщини України, враховуючи успішні приклади з інших країн, що пережили збройні конфлікти (наприклад, Хорватія, Ірак, Сирія, Боснія і Герцеговина).

За можливості, у дослідження залучалися елементи емпіричних методів – інтерв'ювання працівників закладів культури, волонтерів, фахівців з охорони спадщини, а також аналіз кейсів з регіонів, де проводяться роботи з документування, консервації або реконструкції пошкоджених пам'яток. Це дозволило наблизитися до розуміння реального стану проблеми не лише на нормативно-теоретичному, а й на практичному рівні.

Отже, поєднання багатоджерельної бази та продуманої методології забезпечує цілісне осмислення проблематики збереження та повоєнного відновлення культурної спадщини України в умовах сучасних викликів.

1.3. Історичний досвід захисту та відновлення культурних об'єктів в Україні

Захист та відновлення культурної спадщини України має глибоке історичне коріння, що зумовлене складною історією формування української державності. Упродовж багатьох століть Україна була ареною геополітичних конфліктів, що спричиняло численні руйнування культурних пам'яток, які потребували подальшого відновлення.

Перші цілеспрямовані заходи з охорони культурної спадщини на українських землях почали здійснюватися ще в кінці XVIII – на початку XIX століття. Цей період став важливим етапом у розвитку інституцій, що мали на меті збереження історичних, архітектурних та культурних пам'яток [23]. Одним із перших кроків у напрямку охорони культурної спадщини стало заснування музейних установ, що мали за мету зберігати не лише стародавні артефакти, а й документувати культурну спадщину для нащадків. Зокрема, в Україні на той час були відкриті музеї, які збирали предмети історії, археології та мистецтва. Виникнення музеїв було частиною більш широкої європейської традиції того часу, коли в багатьох країнах відкривалися національні музеї для збереження культурних і наукових здобутків. Від кінця XVIII століття в Україні почалися систематичні археологічні розкопки, які дозволили виявити численні пам'ятки матеріальної культури. Особливу увагу приділяли вивченню давніх поселень, курганів та інших археологічних об'єктів. Одним з перших відомих археологів на українських землях був Яків Кафтанов, який проводив розкопки на території Криму, де було знайдено численні стародавні пам'ятки. Важливим аспектом охорони культурної спадщини стали приватні колекції старожитностей, які почали формуватися в Україні в цей період. Колекціонери, здебільшого з числа аристократії, купували і збирали предмети, що мали історичне чи культурне значення. Вони збирали античні монети, посуд, стародавні манускрипти, карти та інші цінні артефакти. Такі колекції часто ставали основою для майбутніх музеїв

або ж використовувалися як засоби для дослідження історії. Одним із важливих аспектів охорони культурної спадщини було збереження архітектурних пам'яток, зокрема церков, монастирів, палаців і інших історичних споруд [40].

В Україні в цей період почалося збереження не лише окремих будівель, а й цілих ансамблів, що мали важливе значення для духовного та культурного життя країни. Пам'ятки архітектури часто виконували не лише релігійну функцію, але й були важливими осередками освіти, культури, мистецтва та науки. Церкви і монастирі відігравали важливу роль у збереженні духовної та культурної спадщини на українських землях. Вони не тільки були осередками релігійного життя, але й місцями, де зберігалися численні рукописи, ікони, стародавні книги та інші культурні цінності. У цей період багато монастирів започаткували бібліотеки та архіви, які стали важливими центрами збереження знань та культури. Таким чином, кінець XVIII – початок XIX століття став періодом зародження системи охорони культурної спадщини в Україні, коли почали діяти перші заходи для збереження пам'яток архітектури, археології та мистецтва. Ці процеси не лише сприяли збереженню матеріальної культури, але й заклали основи для майбутнього розвитку культурно-освітніх інституцій та створення національних музеїв.

У другій половині XIX століття відбувалося становлення наукових засад охорони культурної спадщини. З'явилися перші наукові товариства, як-от Одеське товариство історії та старожитностей (1839), Історичне товариство Нестора-літописця (1873), які займалися дослідженням, документуванням та збереженням історико-культурних пам'яток. Значну роль у цьому процесі відігравали університети Харкова, Києва, Одеси та Львова, де формувалися наукові школи у галузі археології, історії, мистецтвознавства та архітектури.

Період Української революції 1917-1921 років став важливим етапом у розвитку системи охорони культурної спадщини. За часів Української

Народної Республіки було створено Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва, який розробив низку законодавчих актів та практичних заходів зі збереження культурних цінностей [42]. Проте політична нестабільність та воєнні дії не дозволили повною мірою реалізувати ці плани.

Радянський період позначився суперечливими тенденціями. З одного боку, було розгорнуто масштабні реставраційні роботи, створено мережу музеїв, заповідників та науково-дослідних установ. З іншого боку, ідеологічні міркування часто призводили до знищення пам'яток, насамперед релігійного характеру. У 1920-1930-х роках було знищено багато храмів, зокрема, Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві. Втім, навіть у цих умовах українські науковці та реставратори докладали зусиль для збереження національної культурної спадщини.

Друга світова війна завдала непоправної шкоди культурним пам'яткам України. Було зруйновано чимало історичних будівель, пограбовано музеї, архіви та бібліотеки. Післявоєнне відновлення культурних об'єктів стало одним із пріоритетів держави. У цей період були відбудовані Успенський собор Києво-Печерської лаври, Софійський собор у Києві, численні храми, палаци та історичні споруди у Києві, Львові, Чернігові, Одесі та інших містах.

Новий етап у розвитку системи охорони та відновлення культурної спадщини розпочався після здобуття Україною незалежності у 1991 році. Було розроблено національне законодавство у сфері охорони культурної спадщини, створено відповідні державні органи та установи. Особливу увагу приділяли відновленню пам'яток, знищених за радянських часів. Символічним стало відновлення Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві, завершене 1999 року.

У XXI столітті Україна активно інтегрується до міжнародної системи охорони культурної спадщини, співпрацює з ЮНЕСКО, ICOMOS та іншими міжнародними організаціями. Історико-культурні об'єкти України, зокрема

Софія Київська, Києво-Печерська лавра, історичний центр Львова, внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Водночас, Україна стикається з численними викликами у сфері захисту та відновлення культурної спадщини, серед яких недостатнє фінансування, недосконалість законодавства, проблеми з координацією дій різних відомств та установ. Окремої уваги потребує проблема неконтрольованої забудови історичних центрів міст, що загрожує автентичності пам'яток та їх історичному середовищу [31].

З початком російської агресії у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, Україна зіткнулася з новими масштабними викликами у сфері захисту культурної спадщини. Численні історичні та культурні пам'ятки зазнали руйнувань внаслідок бойових дій, особливо у Харкові, Маріуполі, Чернігові та інших містах. Відновлення зруйнованих об'єктів стало одним із національних пріоритетів, що вимагає значних ресурсів та міжнародної підтримки.

Таким чином, історичний досвід захисту та відновлення культурних об'єктів в Україні є багатограним і відображає складну політичну та соціокультурну історію країни. Цей досвід є цінним надбанням, що може бути використане для розробки ефективних стратегій збереження культурної спадщини в сучасних умовах та для майбутніх поколінь.

Висновки до I розділу

Збереження культурної спадщини є невід'ємною складовою національної ідентичності та історичної пам'яті. Культурні пам'ятки, архітектура, літературні та художні твори служать не лише матеріальними свідченнями минулого, але й важливими елементами, що формують унікальність кожної нації. Це дозволяє зберегти культурне різноманіття та передати наступним поколінням багатство національних традицій, звичаїв та досягнень. У теоретичному аспекті збереження культурної спадщини охоплює не лише аспекти її фізичного збереження, а й потребу в охороні інтелектуальної, духовної та нематеріальної складових.

Теоретичні підходи до охорони культурної спадщини мають бути інтегрованими та багатогранними, охоплюючи юридичні, економічні та соціальні аспекти. Це дозволяє здійснювати ефективне збереження на всіх рівнях: від окремих об'єктів до цілісних культурних ландшафтів. У практичному аспекті збереження культурної спадщини включає розробку та реалізацію ефективних механізмів охорони пам'яток, музейних колекцій, архівів та інших об'єктів. Це передбачає створення законодавчих норм, розробку відповідних стандартів, а також залучення науковців, культурних менеджерів та представників громадськості до процесу збереження.

Практичні заходи включають реставрацію, консервацію та адаптацію культурних об'єктів до сучасних умов, забезпечення їх доступності для широкої аудиторії. Сучасні технології, такі як цифровізація, використання 3D-моделювання та інші інноваційні методи, значно полегшують процес збереження культурної спадщини. Ці технології дозволяють не лише створювати цифрові архіви пам'яток, але й здійснювати відтворення та віртуальні реконструкції історичних об'єктів. Це відкриває нові можливості для збереження і популяризації культурних цінностей. Збереження культурної спадщини вимагає тісної співпраці на міжнародному рівні. Міжнародні угоди, такі як Конвенція ЮНЕСКО, сприяють охороні

культурних пам'яток, обміну досвідом та науковими напрацюваннями. Така співпраця дозволяє об'єднувати зусилля для боротьби з викликами, такими як незаконний обіг культурних цінностей, руйнування пам'яток внаслідок воєнних конфліктів або природних катастроф.

Для України важливими є заходи, спрямовані на збереження національної культурної спадщини в умовах сучасних викликів, таких як війна, економічні труднощі та глобальні зміни в суспільстві. У зв'язку з тим, що українська культурна спадщина є багатою і різноманітною, необхідно розвивати національні стратегії для її охорони, включаючи модернізацію музеїв, архівів, збереження архітектурних пам'яток, а також активніше залучати громадськість до збереження культурних цінностей. Необхідно збільшувати обізнаність громадян про важливість збереження культурної спадщини, впроваджувати програми, які сприятимуть розумінню її цінності серед молоді, а також залучати місцеві громади до процесів збереження. Важливим є формування у громадян відповідальності за збереження культурних пам'яток, що сприятиме ефективнішому функціонуванню системи охорони культурної спадщини в Україні.

Таким чином, збереження культурної спадщини є важливим завданням для кожної нації, і його успішне вирішення потребує комплексного підходу, використання сучасних технологій, законодавчої підтримки та активного громадського залучення.

РОЗДІЛ II. ВПЛИВ ВОЄННИХ ДІЙ НА КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ ТА ПРОЦЕСИ ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ

2.1. Історичні приклади руйнування культурної спадщини під час збройних конфліктів

Об'єкти культурної спадщини – це не лише старовинні будівлі, археологічні пам'ятки чи мистецькі твори. Вони є матеріальним відображенням історії, які несуть у собі свідчення про розвиток суспільства, спадкоємність традицій і зв'язок між поколіннями. Такі об'єкти формують нашу ідентичність, слугують орієнтиром для визначення територіальної належності, сприяють становленню національної самосвідомості, фундаменту державності та почуття патріотизму. Вони нагадують про здобутки, перемоги, втрати та випробування, через які пройшов народ.

У зв'язку з цим, під час воєнних конфліктів, а особливо під час окупації, активного нав'язування іншої культури чи ідеології, об'єкти культурної спадщини стають цілеспрямованою метою для знищення. Завойовники прагнуть стерти будь-які свідчення попередньої культури, послабити історичну пам'ять і знищити символи ідентичності народу. Це проявляється у руйнуванні храмів, фортець, історичних будівель та пам'ятників [27]. Грабіж також стає частиною цієї діяльності – цінні роботи мистецтва, археологічні артефакти та давні рукописи часто вивозять. Не менш поширеним злочином є спалювання архівів, музеїв і бібліотек, які зберігають важливі знання про минуле. Водночас багато пам'яток руйнується внаслідок бойових дій – обстрілів, ударів авіації чи вибухів.

Історія пропонує численні приклади того, наскільки вразливою є культурна спадщина під час війн. Уже в давньому баченні війни як природного етапу розвитку суспільства закладалося так зване «право трофею», яке узаконювало пограбування та привласнення культурних цінностей. Так, хрестові походи XI–XV століть супроводжувалися масовим

привласненням культурних багатств: реліквій, творів мистецтва й коштовностей.

У XVIII–XIX століттях істотно вирізнився Наполеон Бонапарт, який залишив слід в історії не лише завдяки своїм військовим здобуткам, але й через масштабне пограбування культурних скарбів. Після його військових кампаній до Франції масово доставляли картини, скульптури та інші цінності, відібрані у підкорених країнах.

У XX столітті Перша світова війна, а також встановлення радянського режиму, який оголосив боротьбу з релігією та «пережитками минулого», спричинили масове руйнування храмів, монастирів, церков і історичних будівель. Друга світова війна принесла ще масштабніші втрати: у ході бойових дій були зруйновані міста, музеї, безслідно зникли тисячі творів мистецтва, а нацистські та радянські операції з вилучення культурних цінностей стали причиною того, що багато шедеврів назавжди залишили свої країни. Іспанія неодноразово стикалася з трагічними втратами своєї культурної спадщини – починаючи з часів наполеонівських воєн і завершуючи масовим вивезенням цінностей заможними колекціонерами. Однак громадянська війна 1936 року стала особливим випробуванням не лише для населення, а й для культурних інституцій країни [53]. Під час перших бомбардувань Мадрида в листопаді 1936 року постраждали не лише житлові квартали та військові об'єкти, а й будівлі Національної бібліотеки, Королівської академії образотворчих мистецтв, Археологічного та антропологічного музеїв, у яких зберігалася значна частина національної спадщини. Щоб захистити культурні цінності, було вирішено перемістити музейні та архівні фонди у підвальні приміщення. Для посилення захисту перекриття зміцнювали риштуванням і мішками з піском, а вікна забивали фанерою.

У липні 1936 року було створено спеціальну комісію для захисту культурних цінностей, яка згодом отримала назву Рада з вилучення та охорони художньої спадщини. Головним завданням Ради було збереження

від імені держави всіх творів мистецтва й історичних артефактів, які могли опинитися під загрозою руйнування, втрати чи пошкодження. За кілька місяців роботи представникам Ради вдалося зібрати в мадридській базиліці Святого Франциска Великого та монастирі Дескальсас-Реалес понад 50 000 творів мистецтва. Кожен експонат описували та заносили до спеціального реєстру. Серед зібраних скарбів були роботи з провідних культурних установ країни: музею Прадо, Музею сучасного мистецтва, Національного палацу, Академії Сан-Фернандо та монастиря Сан-Лоренсо-де-Ель-Ескоріаль.

Кінець XX століття відзначився руйнуванням пам'яток на Балканах під час Югославських воєн. Тоді серйозно постраждали історичні міста, сакральні споруди та середньовічні монастирі. На жаль, XXI століття також не стало винятком. У період воєнних конфліктів в Сирії було розграбовано музейні колекції світового значення. Терористичні та екстремістські угруповання цілеспрямовано знищували видатні пам'ятки. Наприклад, у 2001 році таліби підірвали гігантські статуї Будди в Баміанській долині в Афганістані, у 2012 році бойовики зруйнували мавзолеї суфійських святих у Тімбукту в Малі, а під час бойових дій у Сирії сильно постраждали стародавні пам'ятки Пальміри [51]. В Іраку руйнування культурної спадщини набуло катастрофічних масштабів як під час війни 2003 року, так і в наступні роки внаслідок збройних конфліктів та терористичної діяльності. Найбільш резонансним прикладом стало розграбування Національного музею Іраку в Багдаді. У хаосі, що виник після падіння режиму Саддама Хусейна, мародери проникли в музей, який зберігав одну з найбагатших у світі колекцій археологічних артефактів – безцінних свідчень цивілізацій Месопотамії, Ассирії, Вавилону, Шумеру. Було вкрадено та знищено тисячі експонатів, серед яких – глиняні таблички з клинописом, статуетки, ювелірні вироби, кераміка. Частина артефактів згодом потрапила на чорний ринок, а деякі втрати залишаються непоправними й донині. Ця трагедія наочно продемонструвала, наскільки вразливою є культурна спадщина в умовах війни та політичного хаосу.

Російська агресія проти України, що розпочалася у 2014 році як «гібридна війна», після 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабне вторгнення. Багато експертів називають цей конфлікт найбільшим на європейському континенті після Другої світової війни. Для українського суспільства, а особливо для сфери охорони культурної спадщини, це стало величезним випробуванням.

Всі об'єкти культурної спадщини України, якими впродовж років незалежності опікувалися в єдиному правовому полі, опинилися в умовах ризику й поділилися на чотири групи:

- об'єкти на території тимчасово окупованого Криму;
- об'єкти в непідконтрольних районах Луганської й Донецької областей;
- об'єкти в зонах активних бойових дій;
- об'єкти на територіях, де наразі немає бойових дій.

Втім, цей поділ є досить умовним, адже сьогодні в Україні фактично не існує повністю безпечних місць – усі пам'ятки перебувають під загрозою, відрізняються лише рівні ризику та характер загроз, а також можливості держави реагувати на них [40].

На Кримському півострові, який анексувала Росія, розташовано понад 4 тисячі об'єктів культурної спадщини України. Серед найважливіших пам'яток – Херсонес Таврійський у Севастополі, ханський палац у Бахчисараї, гірські міста-фортеці Ескі-Кермен, Киз-Кермен, Чуфут-Кале, Мангуп. Також Україна втратила контроль над численними музейними установами, чиї колекції мають виняткову цінність. Порушуючи норми міжнародного права, після захоплення Криму Росія створила власну нормативно-правову базу, яка дозволила інтегрувати ці об'єкти у своє «правове поле».

Таблиця 2.1

Приклади втрат культурної спадщини у війнах різних епох

Епоха/подія	Приклади втрат
Хрестові походи (XI–XV ст.)	Привласнення реліквій, творів мистецтва, коштовностей
Наполеонівські війни (XVIII–XIX ст.)	Масове пограбування картин, скульптур у підкорених країнах
Перша світова війна, СРСР (XX ст.)	Руйнування храмів, монастирів, церков, історичних будівель
Друга світова війна (XX ст.)	Знищення міст, музеїв, зникнення тисяч творів мистецтва, пограбування
Громадянська війна в Іспанії (1936 р.)	Руйнування бібліотек, музеїв у Мадриді
Югославські війни (1990-ті рр.)	Руйнування історичних міст, сакральних споруд, монастирів
Афганістан (2001 р.)	Знищення статуй Будди талібами
Малі (2012 р.)	Руйнування мавзолеїв у Тімбукту
Сирія (2010-ті рр.)	Руйнування Пальміри
Ірак (2003 р.)	Розграбування Національного музею Іраку
Україна (з 2014 р.)	Руйнування та пограбування культурних пам'яток через агресію РФ

Попри відсутність можливості безпосереднього впливу, Україна здійснює моніторинг стану пам'яток у Криму, фіксуючи злочини окупаційного режиму. Інформація надходить із відкритих джерел, від Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, а також численних громадських організацій.

У доповіді ЮНЕСКО «Про спостереження за ситуацією в Автономній Республіці Крим для 212-ї сесії Виконавчої ради організації» від 10 вересня 2021 року зазначено [42]:

кримські артефакти вивозять до Росії без належних дозволів України та заходів зі збереження, як того вимагає міжнародне право, – для участі у виставках, присвячених «російській культурній спадщині»;

археологічні знахідки, здобуті внаслідок численних несанкціонованих розкопок, часто незаконно потрапляють до Росії або на чорний ринок;

об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО «Стародавнє місто Херсонес Таврійський і його хора» зазнає шкоди через неналежне використання (зокрема для проведення релігійних і розважальних заходів);

під час будівництва автотраси «Таврида», що веде до Керченського мосту, було знищено мусульманські поховання;

реставраційні роботи в Бахчисарайському палаці кримських ханів, який включено до попереднього списку ЮНЕСКО, носять руйнівний характер.

Що ж до тимчасово непідконтрольних територій Донецької й Луганської областей, інформації про стан об'єктів там значно менше. Відомо, що багато пам'яток історії та археології зазнали пошкоджень. У Донецьку було розграбовано музей Другої світової війни та центр сучасного мистецтва «Ізоляція», а меморіальний комплекс «Савур-Могила» було зруйновано під час обстрілів.

Ситуація різко загострилася після початку повномасштабного вторгнення країни-агресора. Уже в перші дні війни було завдано удару по символах української культури та ідентичності. На Київщині спалено Іванківський історико-краєзнавчий музей, де зберігалися твори М. Примаченко; прицільним ударом знищено архів-бібліотеку Фонду В'ячеслава Чорновола в селі Лісова Буча; на Харківщині зруйновано Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди в Сковородинівці.

Попри те, що найцінніші колекції провідних музеїв країни вдалося евакуювати завчасно, розширення бойових дій унеможливило фізичний захист нерухомих об'єктів [38]. У багатьох областях України від обстрілів постраждала велика кількість архітектурних пам'яток. Серед найвідоміших – Святогірська лавра на Донеччині, Троїцько-Іллінський та Єлецький Успенський монастирі в Чернігові, Воронцовський палац в Одесі. Цілеспрямовано було знищено низку монументів, зокрема меморіал Василя Сліпака в Донецькій області, пам'ятник загиблим воїнам ЗСУ на Київщині та багато інших. Згоріли наукова бібліотека Маріупольського краєзнавчого музею, Центральна публічна бібліотека Вугледарської громади, були пошкоджені Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Каразіна, Чернігівська міська бібліотека ім. М.

Коцюбинського. Через облаштування військових позицій та ліній оборони руйнуються також об'єкти археологічної спадщини.

Трохи меншого ризику зазнають об'єкти культурної спадщини, розташовані на територіях, де відсутні масштабні бойові дії. Хоча вся територія України перебуває під загрозою ракетних ударів, імовірність точкового ураження тут нижча. Для збереження пам'яток застосовуються превентивні заходи: об'єкти дерев'яної архітектури оснащуються засобами пожежогасіння, пам'ятники – як-от монументи Тарасові Шевченку в Харкові, гетьману Петру Сагайдачному в Києві, герцогу де Рішельє в Одесі – обкладаються мішками з піском; численні скульптури у центрі Львова захищають металевими конструкціями; вітражі та вікна історичних будівель закривають спеціальними щитами.

Зрозуміло, що жоден із цих заходів не гарантує повного захисту у разі прямого влучання, проте вони можуть значно зменшити масштаби ушкоджень від уламків і ударної хвилі [25]. Водночас варто визнати: навіть такі превентивні заходи не охоплюють усі об'єкти через обмежені ресурси. Наприклад, лише у Львівській області налічується понад 2000 пам'яток архітектури, історії, археології та монументального мистецтва. До цього числа не входять рухомі мистецькі цінності, що зберігаються в сакральних спорудах (історичні іконостаси, твори українських митців, декоративно-ужиткові речі, предмети культу, стародруки), які зазвичай перебувають у користуванні релігійних громад. Їх існування, окрім об'єктів, що мають юридичний статус пам'яток і облікову документацію, часто ніде офіційно не зафіксоване.

2.2. Аналіз сучасних заходів щодо збереження та охорони культурних об'єктів

На сьогодні основними міжнародними документами у сфері захисту культурної спадщини під час воєнних конфліктів є Гаазька конвенція «Про

захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (1954 р.) та Паризька конвенція «Про заходи, спрямовані на заборону й запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» (1970 р.). Головна ідея Гаазької конвенції полягає в усвідомленні договірними сторонами того, що «школа, заподіяна культурним цінностям будь-якого народу, є шкодою культурній спадщині всього людства, оскільки кожен народ робить свій внесок у світову культуру».

Варто зазначити, що перші спроби законодавчого захисту культурних цінностей у період збройних конфліктів були зроблені ще в рамках Гаазьких конвенцій 1889 та 1907 рр. Однак їхня ефективність під час Першої світової війни виявилася обмеженою. Так, у Бельгії було знищено готичний собор XV ст. та найстаріше книгосховище Північно-Західної Європи – бібліотеку Лувенського університету. У Франції серйозних пошкоджень зазнав Реймський собор, а середньовічне місто Аррас піддалося бомбардуванням.

Міжнародна спільнота намагалася вдосконалити універсальні принципи захисту пам'яток у Вашингтонському пакті 1935 р., однак лише після масштабних руйнувань Другої світової війни сформувалася концепція світової спадщини, спільної для всіх народів, яка й лягла в основу конвенції 1954 р. Разом із конвенцією було підписано виконавчий регламент і перший протокол, що мали забезпечувати практичну реалізацію її положень [22].

Проте досвід наступних воєнних конфліктів засвідчив обмежений вплив цих документів на реальний захист культурних цінностей. Наприклад, у 1974 р. Гаазьку конвенцію порушила Туреччина, бомбардуючи Пафос на Кіпрі. Під час ірано-іракської війни 1980-х рр. повідомлялося про обстріли історичних об'єктів в Абадані та Шуші. У збройному конфлікті 1982–1983 рр. між Ізраїлем і Організацією визволення Палестини в Лівані воєнні дії велися в районі археологічних розкопок у Тирі.

Трагічний досвід воєнних дій на території колишньої Югославії виявив неспроможність Гаазької конвенції 1954 року забезпечити надійний захист культурних цінностей і запобігти гуманітарним втратам. Уже 1995 року в

Парижі відбулася зустріч держав-учасниць, на якій було ухвалене рішення про розробку другого протоколу. У 1998 році його проєкт розглянув секретаріат ЮНЕСКО, а в березні 1999 року під час конференції країн-учасниць у Гаазі протокол було підписано. Документ передбачав жорсткіші заходи захисту, зокрема – запровадження персональної кримінальної відповідальності, визначення пошкодження культурних цінностей як воєнного злочину, уточнення поняття «воєнна необхідність» тощо. Важливо, що протокол ввів нову категорію об'єктів культурної спадщини – «пам'ятки під посиленим захистом», до якої країни можуть вносити найвизначніші об'єкти своєї культури.

Воєнна експансія терористичної організації ІДІЛ у 2014–2015 роках призвела до масштабних руйнувань пам'яток світового значення у низці країн, ставши гуманітарною катастрофою та черговим викликом для цивілізованого світу. Унаслідок навмисних дій було знищено архітектурні пам'ятки Мосула й Німруда в Іраку, суфійські святині в Лівії та Малі, культурну спадщину Пальміри в Сирії тощо. У Сирії, Іраку та Малі руйнування стали частиною так званої «культурної інженерії» або «культурного очищення», коли екстремістські угруповання замість збереження традиції прагнули радикально її змінити, знищуючи все, що не відповідало їхньому баченню [20].

Міжнародна спільнота відповіла на ці варварські дії ухваленням резолюції Ради Безпеки ООН №2347 від 2017 року. Цей документ значно розширив інструменти міжнародного права для захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів: окрім політичних заяв та дипломатичних протестів, він передбачає правову допомогу, притягнення винних до відповідальності, виявлення та повернення культурних цінностей тощо.

Варто зазначити, що більшість міжнародно-правових актів у сфері охорони культурної спадщини є проявами доброї волі країн, які підписали та ратифікували ці документи. Їхні положення поширюються лише на держави-

учасниці. Саме тут виникає фундаментальна проблема: сторони конфлікту можуть не бути учасниками певних міжнародних договорів. Наприклад, США та Великобританія, які відігравали ключову роль у війсьній операції міжнародної коаліції проти режиму Саддама Гусейна в Іраку (2003–2011 рр.), стали учасниками Гаазької конвенції 1954 року лише у 2009 та 2017 роках відповідно. Натомість Росія, яка є учасницею конвенції, досі не ратифікувала її другий протокол, а Україна приєдналася до нього лише 30 квітня 2020 року.

Попри недостатню ефективність міжнародних правових інструментів у сфері захисту культурної спадщини, вони й досі залишаються важливими механізмами впливу на громадську думку та ухвалення політичних рішень. Вони також створюють правове підґрунтя для роботи міжнародних місій із захисту культурних цінностей, запровадження санкцій та притягнення до кримінальної відповідальності за війсьні злочини та злочини проти людяності.

Так, у 1996 році з ініціативи Польщі в Кракові відбулася конференція під егідою НАТО та програми «Партнерство заради миру», присвячена захисту культурної спадщини під час воєн та в умовах надзвичайного стану. Окрім обговорення юридичних аспектів, учасники конференції підтримали звернення щодо надання міжнародної допомоги зруйнованим пам'яткам Хорватії, Боснії та Герцеговини [34].

У 2002 році колишнього президента Югославії Слободана Мілошевича Гаазький трибунал, серед іншого, звинувачував у знищенні об'єктів культурної спадщини в Дубровнику у 1991 році.

У 2003 році, ґрунтуючись на конвенціях 1954 та 1970 років, Польща розпочала діяльність із захисту пам'яток Іраку. Було розроблено національну концепцію стабілізаційної місії для захисту культурних цінностей, яким загрожувало знищення. Завдяки роботі польських археологів та спеціалістів із цивільно-військового співробітництва вдалося врятувати багато реліквій, зафіксувати стан пам'яток у зонах відповідальності польського військового

контингенту, а також організувати передачу пам'яток і розкопок під охорону Служби старожитностей Іраку та археологічної поліції.

Польща також здійснила низку заходів, щоб запобігти нелегальному ввезенню та продажу на своїй території антикварних предметів і творів мистецтва, викрадених в Іраку. Ще одним важливим результатом польсько-іракського співробітництва став приїзд іракських випускників художніх академій – стипендіатів програми «Gaude Polonia» – на стажування у Варшавській академії мистецтв.

Важливим прецедентом у міжнародному праві стало рішення Міжнародного кримінального суду, винесене 17 серпня 2017 року. Командир радикальних ісламістів з Малі Ахмад аль-Махді аль-Факі був засуджений до 9 років ув'язнення за знищення історичних споруд – мавзолеїв суфіїв і воріт мечеті у місті Тімбукту у 2012 році. Крім того, його зобов'язали виплатити 2,7 мільйона євро компенсації потерпілій стороні.

Втім, заборона воєн не запобігає їх виникненню, а гуманітарне право неспроможне повністю захистити ані людські життя, ані культурні цінності – воно лише здатне частково пом'якшити руйнівні наслідки конфліктів [39]. Серед причин нападів на культурні об'єкти виокремлюють кілька груп мотивів: досягнення цілей конфлікту; демонстрація сили й рішучості іншій стороні, міжнародній спільноті чи власним прихильникам; здобуття воєнної переваги; економічні стимули; а також прагнення певних соціальних груп, які через ідеологічні переконання не визнають об'єкти культури своєю спадщиною, висловити політичну позицію чи опозиційність.

Таблиця 2.2

Ключові міжнародні нормативні акти у сфері захисту культурної спадщини під час воєнних конфліктів

Нормативний акт	Рік прийняття	Основні положення	Ключові події/порушення	Проблеми та обмеження
Гаазька конвенція «Про захист	1954	Захист культурних цінностей під час	Порушення під час Першої	Обмежена ефективність в

культурних цінностей у випадку збройного конфлікту»		збройних конфліктів. Визначає «культурну спадщину всього людства».	світової війни (пошкодження собору в Бельгії, Реймський собор у Франції).	реальних конфліктах.
Гаазька конвенція (перші спроби, 1889, 1907)	1889, 1907	Перші спроби міжнародного захисту культурних цінностей під час війни.	Обмежена ефективність під час Першої світової війни.	Не забезпечили належного захисту.
Вашингтонський пакт	1935	Розширення міжнародного захисту пам'яток, адаптація принципів до нових реалій.	Обмежена реалізація через міждержавні конфлікти.	Недостатньо конкретний для ефективного впровадження.
Протокол до Гаазької конвенції	1999	Введення нових категорій об'єктів культурної спадщини під особливим захистом, кримінальна відповідальність.	Протокол був підписаний після руйнувань під час війни в Югославії.	Не всі країни підписали або ратифікували протокол (наприклад, Росія, Україна приєдналася лише в 2020).
Резолюція Ради Безпеки ООН №2347	2017	Розширення правових інструментів захисту культурної спадщини під час воєнних конфліктів, правова допомога, притягнення до відповідальності.	Спонукала до правової допомоги під час культурних руйнувань в Сирії, Іраку, Лівії.	Необхідність надання підтримки державам, які не ратифікували міжнародні акти.
Рішення Міжнародного кримінального суду (2017)	2017	Винесення вироку за знищення культурних цінностей (Малі).	Засудження Ахмада аль-Махді аль-Факі за знищення мавзолеїв у Тімбукту.	Обмеження застосування судових рішень в реальних умовах.
ЮНЕСКО «Конвенція про заходи, спрямовані на заборону й запобігання незаконному ввезенню,	1970	Заборона на незаконне вивезення культурних цінностей, співпраця з державами для повернення	Важлива для захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів.	Залежить від волі держав до співпраці.

вивезенню та передачі права власності на культурні цінності»		викрадених об'єктів.		
Міжнародні конференції та місії для захисту культурної спадщини	1996 (Краків), 2003 (Польща)	Міжнародна допомога для збереження культурних цінностей у зонах бойових дій (Ірак, Боснія, Герцеговина).	Польща запустила стабілізаційні місії для захисту пам'яток в Іраку.	Не всі країни долучені до таких програм, невелика ефективність у зонах інтенсивних бойових дій.

Культурна спадщина України охороняється відповідно до законодавства, зокрема, стаття 54 Конституції України передбачає, що держава зобов'язана забезпечити збереження історичних та інших об'єктів, які мають культурну цінність для людства [1]. Закон України «Про охорону історико-культурної спадщини» визначає, що контроль за дотриманням законодавства в цій сфері здійснюють органи охорони історико-культурної спадщини. Однак, на жаль, на практиці державна політика в галузі охорони культурної спадщини реалізується недостатньо ефективно. Це проявляється в тому, що заходи з охорони часто не здійснюються в повному обсязі, а також не завжди відповідають реальним вимогам і потребам, що виникають у цій сфері.

Сучасні технології відіграють важливу роль у збереженні та охороні культурних об'єктів, забезпечуючи ефективне моніторинг та відстеження їх стану. Однією з таких технологій є 3D-сканування, яке дозволяє створювати детальні тривимірні моделі пам'яток. Ці моделі можуть бути використані для моніторингу змін у стані об'єкта, виявлення мікродефектів та можливих загроз руйнування, навіть якщо ці зміни не помітні неозброєним оком. Крім того, 3D-сканування дає можливість створювати точні копії об'єктів, що забезпечує збереження автентичності пам'яток у цифровому форматі.

Геоінформаційні системи (ГІС) також є потужним інструментом для охорони культурної спадщини. Вони дозволяють відслідковувати місце розташування пам'яток, аналізувати їх оточення та вплив навколишнього

середовища. ГІС надають можливість створювати карти, що відображають рівень збереження об'єктів, а також прогнозувати потенційні ризики, наприклад, від повеней, землетрусів чи іншої природної дії. Це допомагає приймати своєчасні заходи для захисту культурних цінностей.

Моніторинг через датчики є ще однією важливою технологією. Встановлені на об'єктах датчики можуть вимірювати різні параметри, такі як вологість, температура, рівень забруднення повітря та інші фактори, які можуть вплинути на стан пам'ятки. Завдяки цьому можливо вчасно виявляти зміни в умовах навколишнього середовища, які можуть загрожувати збереженню об'єктів, і вжити відповідних заходів для їх захисту.

Цифровізація культурної спадщини є важливою складовою сучасної охорони культурних об'єктів. Завдяки створенню електронних баз даних та архівів, пам'ятки можуть бути збережені в цифровому вигляді. Це дозволяє створювати доступ до культурної спадщини не лише для науковців, але й для широкої аудиторії, що сприяє популяризації культурних цінностей. Оцифрування дає змогу зберігати пам'ятки в разі їх фізичного руйнування або пошкодження, оскільки цифрові копії можуть бути відтворені у будь-який час [19].

Не менш важливим є питання фінансування заходів з охорони культурних об'єктів. В Україні та багатьох інших країнах державні кошти не завжди є достатніми для покриття всіх витрат на збереження пам'яток. Тому все більше уваги приділяється залученню грантів міжнародних організацій, таких як ЮНЕСКО, або приватних меценатів. Ці джерела фінансування можуть стати основою для реалізації великих реставраційних проєктів або для підтримки невеликих локальних ініціатив з охорони об'єктів культурної спадщини.

Особливу увагу варто приділити значенню громадської участі у збереженні культурної спадщини. Місцеві громади та волонтерські рухи відіграють ключову роль у збереженні пам'яток і історичних об'єктів, сприяючи не лише їх охороні, а й залученню людей до глибшого розуміння

та цінування своєї історії. Такі ініціативи часто включають організацію акцій з очищення та реставрації, проведення просвітницьких заходів і підтримку програм, які підвищують обізнаність населення щодо важливості охорони культурних об'єктів.

Громадські організації та волонтери надають суттєву підтримку в реалізації проєктів, особливо за умов обмеженого державного фінансування. Вони також можуть виконувати функцію моніторингу стану пам'яток. Співпраця громадськості з державними структурами забезпечує більш ефективне розв'язання задач, пов'язаних із захистом культурної спадщини, залучаючи не лише фахівців, але й місцевих жителів. Така взаємодія створює сталі моделі партнерства, які приносять довготривалі результати.

Крім того, подібна діяльність стимулює підвищення рівня культурної свідомості суспільства. Активна участь місцевих громад у процесах збереження культурної спадщини посилює їх інтерес до історії та традицій регіону, формуючи почуття колективної ідентичності. Громадські організації можуть реалізовувати й спеціалізовані проєкти, наприклад, оцифровування пам'яток, що дозволяє зробити культурну спадщину доступною для ширшої аудиторії та зберегти її у цифровому форматі [19].

Ще одним важливим аспектом є інтеграція заходів зі збереження культурної спадщини в стратегії сталого розвитку територій. Адаптація історичних об'єктів до сучасних реалій із збереженням їх автентичності дозволяє ефективніше використовувати ці пам'ятки в контексті сучасного суспільства. Наприклад, стародавні будівлі можуть бути переосмислені як музеї, культурні центри чи громадські простори, які сприяють розвитку туризму, освіти та соціальних ініціатив.

Поєднання історичних об'єктів із сучасною інфраструктурою дозволяє зберігати пам'ятки, гармонійно вписуючи їх у сьогодення. Такі підходи не лише покращують регіональну інфраструктуру, а й стимулюють економічний розвиток. Наприклад, відкриття музеїв чи культурних майданчиків у межах історичних пам'яток може стати магнітом для туристів, залучаючи додаткові

ресурси до місцевого бізнесу – готельної, ресторанної сфер і створюючи робочі місця для місцевих жителів. Однак цей процес повинен бути ретельно спланованим, щоб зберегти автентичність об'єктів і запобігти їх надмірній комерціалізації.

2.3. Дослідження ролі держави та міжнародних організацій у підтримці культурної спадщини

Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини», державне управління у сфері охорони культурної спадщини здійснюється Кабінетом Міністрів України та спеціально уповноваженим органом охорони культурної спадщини. Закон чітко визначає структуру цих органів, розподіляючи повноваження між різними рівнями влади [2]. Центральним органом виконавчої влади у цій сфері виступає Міністерство культури України, яке координує діяльність щодо збереження та популяризації культурної спадщини на загальнодержавному рівні.

На регіональному рівні діють обласні та міські управління культури, що функціонують у складі обласних, Київської та міських державних адміністрацій. На місцевому рівні – це районні відділи культури, які є спеціально уповноваженими органами у складі районних державних адміністрацій, а також органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування.

Чинне законодавство передбачає також чіткий розподіл повноважень між різними міністерствами та відомствами залежно від типу об'єктів культурної спадщини. Зокрема, Міністерство культури України відповідає за управління та контроль над археологічними й історичними пам'ятками, а також пам'ятками монументального мистецтва. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України (Мінрегіон) здійснює нагляд за пам'ятками архітектури та містобудування. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (Мінприроди) опікується пам'ятками садово-

паркового мистецтва та ландшафтними пам'ятками. Контроль за використанням земель історико-культурного призначення покладено на Міністерство аграрної політики та продовольства України (Мінагрополітики), а за архівною спадщиною та унікальними документами Національного архівного фонду відповідають Український державний архів (Укрдержархів) та Міністерство юстиції України (Мін'юст).

На сьогодні головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, є Міністерство культури та стратегічних комунікацій України (назва якого протягом досліджуваного періоду неодноразово змінювалася) [28]. Його діяльність зосереджена на реалізації державної політики у сфері культурної спадщини через відповідні структурні підрозділи, зокрема Український інститут національної пам'яті, а також через низку консультативно-дорадчих органів, таких як: науково-методична рада з питань охорони культурної спадщини, експертна рада з питань нематеріальної культурної спадщини, експертна комісія з питань обліку об'єктів культурної спадщини, експертно-фондова рада з питань безоплатної передачі вилучених або конфіскованих культурних цінностей, що переходять у державну власність, тощо.

Таблиця 2.3

Державне управління у сфері охорони культурної спадщини

Рівень	Органи управління
Загальнодержавний	Кабінет Міністрів України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Український інститут національної пам'яті
Регіональний	Обласні та міські управління культури (обласні, Київська та міські державні адміністрації)
Місцевий	Районні відділи культури (районні державні адміністрації), органи місцевого самоврядування у сфері охорони культурної спадщини

Органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування мають такі повноваження: популяризація пам'яткоохоронної діяльності на своїй території; організація науково-методичної, експозиційно-виставкової та

видавничої діяльності; проведення досліджень об'єктів культурної спадщини; участь у підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації працівників у сфері охорони культурної спадщини.

Фінансування заходів із охорони культурної спадщини здійснюється як за рахунок коштів, передбачених на реалізацію державних цільових програм, так і за рахунок цільових субвенцій та позабюджетних коштів, що залучаються під час реалізації окремих регіональних проєктів.

У другій половині 1990-х років – на початку XXI століття пам'яткоохоронна діяльність в Україні здійснювалася на основі низки нормативно-правових документів. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1761 був затверджений перелік пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення, які вносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Багато об'єктів у цьому переліку одночасно є пам'ятками архітектури та містобудування, що, однак, ускладнює комплексну охорону об'єктів у межах історичних міст і поселень через відсутність чіткого розмежування за видами. Серед важливих урядових документів у сфері охорони культурної спадщини слід також згадати постанову Кабінету Міністрів України від 26 липня 2002 р. № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України (міста і селища міського типу)» [6].

Важливим та ефективним засобом містобудівної охорони комплексів і ансамблів культурної спадщини є створення державних заповідників. Такі заповідники утворюються постановою Кабінету Міністрів України й можуть перебувати як у державній, так і в комунальній власності. Основними завданнями заповідника є охорона закріплених за ним об'єктів нерухомої культурної спадщини та прилеглих територій, збереження творів монументального, образотворчого, декоративного й ужиткового мистецтва, забезпечення належного використання пам'яток містобудування та архітектури, проведення їх реставрації, а також здійснення

пам'яткоохоронної, науково-дослідної, культурно-освітньої та інформаційної діяльності.

Міністерство культури та інформаційної політики України разом з Українським інститутом національної пам'яті ведуть систематизований облік пошкоджених і знищених об'єктів культурної спадщини, що є основою для подальших досліджень та відновлення. За їхніми даними, на території України вже зафіксовано 2205 випадків пошкодження закладів культури, серед яких 875 об'єктів мають часткові ушкодження, а 189 – знищені повністю. Найбільших втрат зазнали Донецька, Харківська, Херсонська, Київська, Миколаївська, Запорізька, Сумська, Луганська, Чернігівська та Дніпропетровська області.

Для прикладу, у Донецькій області постраждав 151 заклад культури, з яких 67 було знищено. У Харківській області пошкоджено 138 об'єктів, із них 79 знищені. У Херсонській області – 28 пошкоджених і 10 знищених, у Київській – 12 пошкоджених і 9 знищених. Значні руйнування також зафіксовані у Запорізькій області (135 пошкоджених, 37 знищених) та Сумській області (99 пошкоджених, 31 знищений). Водночас через обмежений доступ до тимчасово окупованих територій, таких як Луганська, Запорізька, Донецька та Херсонська області, точний облік втрат там наразі ускладнений.

Таблиця 2.4

Пошкодження та знищення об'єктів культурної спадщини в Україні на 2025 рік [54]

Область	Кількість пошкоджених об'єктів	Кількість знищених об'єктів
Донецька	151	67
Харківська	138	79
Херсонська	28	10
Київська	12	9
Запорізька	135	37
Сумська	99	31
Усього по Україні	2205	–
З них частково ушкоджено	875	–

Знищено повністю	—	189
------------------	---	-----

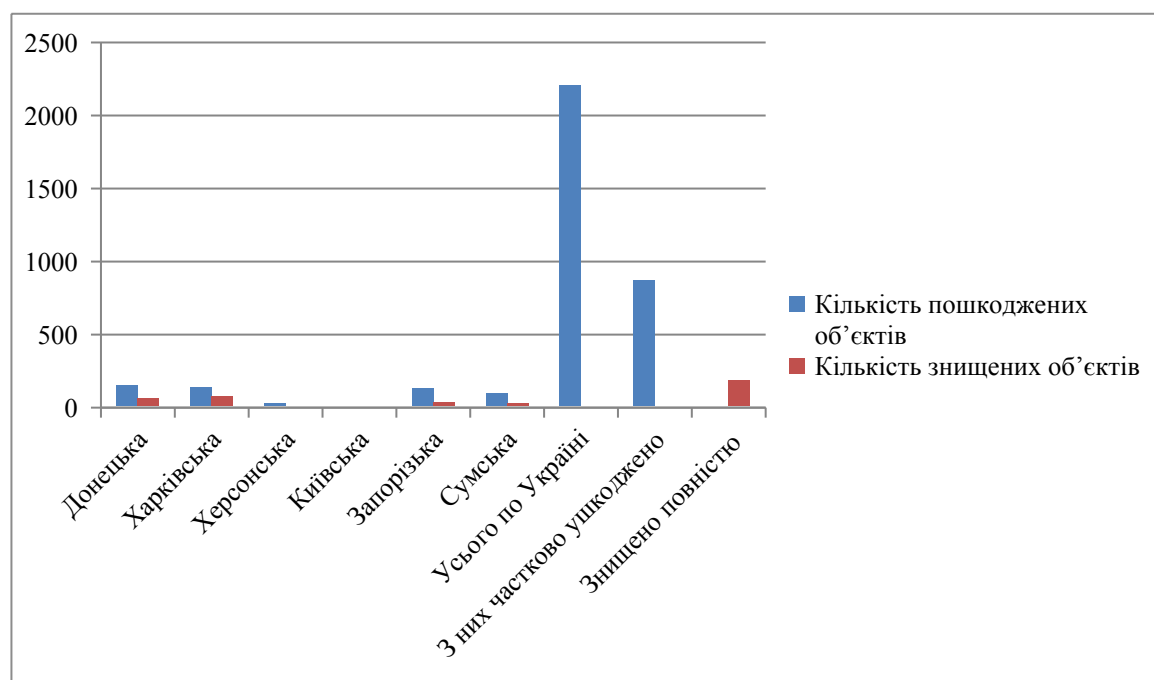

Рис. 2.1 Пошкодження та знищення об'єктів культурної спадщини в Україні на 2025 рік [54]

Прикладом ефективної державної політики на міжнародному рівні є культурна дипломатія, яка сприяє налагодженню міжкультурного діалогу та співпраці, а також виступає важливим інструментом для просування цілей сталого розвитку. Завдяки їй країни мають можливість демонструвати свої культурні цінності, ведучи конструктивний діалог з іншими державами щодо питань культури та сталого розвитку. Культурна дипломатія є ключовим елементом міжнародного співробітництва ненасильницького характеру та сприяє встановленню взаємовигідного партнерства з іншими державами, формуючи спільний позитивний культурний простір.

Крім того, культурна дипломатія допомагає захищати національні інтереси й вирішувати завдання, спрямовані на розвиток держави, зокрема формування її позитивного іміджу не лише за кордоном, але й всередині країни. Ефективна стратегія культурної дипломатії також укріплює національну ідентичність і гордість громадян, демонструючи досягнення країни та її внесок у світову культурну спадщину. Це має особливе значення

для консолідації громадянського суспільства, зміцнення відчуття належності до держави та підвищення рівня довіри до влади. Як засвідчив досвід перших місяців повномасштабної війни, саме політика єднання й мобілізації суспільства допомогла підвищити стійкість української держави та зміцнити віру громадян у перемогу. Тому розробка ефективної культурної стратегії з використанням інструментів публічної дипломатії є вагомим внеском у забезпечення сталого розвитку інших сфер суспільного життя.

Загалом культурна дипломатія має на меті будувати й укріплювати відносини між державами та спільнотами через обмін культурним досвідом і співпрацю. Вона реалізується у різних формах: проведення культурних фестивалів, мистецьких заходів, демонстрація національних традицій, музики, кухні тощо. Також значну роль відіграють програми обміну, завдяки яким митці, науковці та студенти можуть відвідувати інші країни й ознайомлюватися з місцевими культурами. Посольства та консульства стають осередками культурної дипломатії, організовуючи виставки, концерти та інші заходи, що популяризують національну культуру й спадщину. Основна мета культурної дипломатії – сприяння міжкультурному розумінню, налагодженню відносин та мирній взаємодії, використовуючи механізми «м'якої сили» впливу на політику інших держав. Концепція «м'якої сили», запропонована Дж. С. Наєм, ґрунтується на привабливості та здатності захоплювати увагу. Україні, особливо в умовах війни, важливо використовувати різні формати культурної дипломатії для постійного привернення уваги міжнародної спільноти до потреб нашого суспільства, зокрема у військовій та гуманітарній допомозі [51].

На державному рівні, а також з боку міжнародних організацій, професійних спільнот і громадськості, дії, спрямовані на збереження культурної спадщини, що зазнала руйнувань і незаконного вивезення з окупованих територій України, знаходять усебічну підтримку. Окрім засудження цих злочинів, реалізуються конкретні заходи для запобігання подальшим втратам, повернення культурних цінностей та планування

післявоєнної реконструкції, зокрема через впровадження численних проєктів і ініціатив.

Яскравим прикладом такої діяльності стала Ukrainian Recovery Conference–2024 (URC2024), яка відбулася 12–14 червня 2024 року в Берліні. Основною метою конференції було представлення досягнень реформ в Україні в контексті економічної стійкості та процесів європейської інтеграції. Цей щорічний захід, присвячений питанню відбудови України, об'єднав провідних представників урядів, міжнародних організацій, бізнесу та громадянського суспільства. Важливо відзначити, що вперше в межах URC до ключових тематичних напрямів форуму були включені питання культури, охоплюючи збереження культурної спадщини, розвиток людського капіталу, освіти та культурної дипломатії. За інформацією Фонду Фрідріха Еберта — одного з найстаріших політичних фондів Німеччини — ці теми стали важливим акцентом заходу.

Особливої уваги заслуговує обговорення в рамках секції «Людський вимір – соціальне відновлення та людський капітал для відбудови України», де була проведена окрема дискусія щодо захисту й збереження української культурної спадщини. Учасники заходу проаналізували напрацювання попередньої конференції у Вільнюсі та розглянули ініціативу Міністерства культури та інформаційної політики України, яка передбачає спрямування 20% від усіх ресурсів на відновлення саме людського виміру. У запропонованій структурі культура отримує визначену роль як важливий чинник національної реконструкції та сталого розвитку [50].

Україна офіційно ратифікувала Рамкову конвенцію Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства, відому як Конвенція Фаро, ще у 2013 році. Згодом, 25 лютого 2025 року, було також ратифіковано Нікосійську конвенцію Ради Європи, яка стосується правопорушень, пов'язаних із культурними цінностями. Вступ України до цієї конвенції зробив її восьмою країною у світі, що приєдналася до цього міжнародного документа. Варто підкреслити, що Україна стала першою державою, яка

ратифікувала Нікосійську конвенцію в умовах повномасштабної війни. Основні положення документа передбачають криміналізацію дій, спрямованих на пошкодження та руйнування об'єктів культурної спадщини, а також на викрадення культурних пам'яток.

Для протидії незаконним переміщенням українських культурних артефактів за кордон і забезпечення належного моніторингу Міжнародний комітет з питань збереження культурної спадщини активно співпрацює з низкою міжнародних організацій, серед яких ЮНЕСКО, ОБСЄ, ФБР, Інтерпол і Європол. Додатково вагомий внесок у боротьбу з такими правопорушеннями забезпечують органи Європейського Союзу та країни-партнери. Ця підтримка реалізується через обмін інформацією про викрадені мистецькі й культурні об'єкти, контроль за їхнім пересуванням, а також проведення інформаційних кампаній і тренінгів із залученням українських фахівців.

За підтримки Генерального директорату з питань освіти, молоді, спорту та культури Європейської Комісії, а також у співпраці з Міжнародним координаційним штабом з питань культурної кризи (МКСК), Агенцією стійкості культури (ACURE) / Штабом порятунку спадщини (HERI), Національним музеєм Революції Гідності (Музеєм Майдану) і Міжнародним центром вивчення питань збереження та реставрації культурних цінностей (ICCROM), у 2024 році в рамках престижної програми «Перша допомога та стійкість культурної спадщини в часи кризи» (FAR – First Aid and Resilience for Cultural Heritage in Times of Crisis) було проведено навчальний тренінг. Захід об'єднав 22 українських професіоналів з різних галузей, включаючи музейну справу, охорону культурної спадщини, архітектуру, інженерію, правознавство, реставрацію та управління. Основною метою тренінгу стало створення першої української Національної команди швидкого реагування для захисту та збереження культурної спадщини [48].

Підготовлені рятувальники зможуть оцінювати та мінімізувати ризики катастроф і конфліктів для всіх форм спадщини – рухомої, нерухомої й

нематеріальної. У разі надзвичайних ситуацій вони діятимуть оперативно: документуватимуть, захищатимуть і рятуватимуть історичні споруди, музейні, бібліотечні та архівні колекції. Після завершення кризових подій команда визначатиме пріоритети відновлення, стабілізуватиме пошкоджені об'єкти та сприятиме реабілітації культурної спадщини. Окрім цього, рятувальники опанували навички безпечної командної роботи з різними партнерами – службами надзвичайних ситуацій, цивільною обороною, військовими та гуманітарними організаціями [45].

У 2024 році в Збройних силах України було створено спеціальний підрозділ із захисту культурної спадщини. Він працюватиме в прифронтових зонах та районах бойових дій, де цивільні не мають доступу. Члени підрозділу документуватимуть пошкодження, контролюватимуть дотримання норм міжнародного гуманітарного права та запобігатимуть використанню об'єктів культурної спадщини у військових цілях.

Окрім державних ініціатив, значну роль у збереженні культурної спадщини відіграють громадськість, бізнес та культурні організації, які об'єднуються для підтримки важливих проєктів. Як наголошували учасники IV Міжнародної конференції «Культурна спадщина: захист культурних кордонів», лише завдяки активній участі громади й культурних інституцій, що працюють на загальне благо, можна вибудувати стійку співпрацю з бізнесом і реалізувати успішні спільні ініціативи з довгостроковим позитивним впливом на суспільство.

У жовтні 2024 року відбулася конференція, присвячена різним аспектам збереження культурної спадщини в умовах війни та практичним прикладам її захисту. Формат заходу складався з дискусійних панелей, де українські експерти, зокрема, звернулися до ЮНЕСКО з приводу ракетного удару по будівлі Держпрому, що є унікальним об'єктом конструктивізму в Харкові. Організатором події виступила Всеукраїнська асоціація охорони культурної спадщини. Конференція стала важливою міжнародною платформою, залучивши представників державних структур, установ,

громадських організацій, бізнесу, освітян, музейних фахівців та міжнародних партнерів.

У серпні 2024 року в межах програми ЄС «Креативна Європа» пройшов форум на тему «Культурна спадщина в Україні: від збереження до повоєнного відновлення». Центральною темою стали питання ролі міжнародної співпраці у захисті культурних об'єктів під час війни та перспективи їхнього відновлення. У рамках форуму були презентовані можливості програми і ініціативи House of Europe, а також організована панельна дискусія, присвячена ролі архівів, бібліотек та музеїв як основних опор культурної спадщини. Особливу увагу приділили проблемам збереження й відновлення музеїв у воєнний час, питанням архітектурної реставрації та модернізації із фокусом на безпеку й доступність. Участь у заході взяли представники державних органів, міжнародних організацій та культурні експерти, які поділилися успішними практиками громадської діяльності й напрацюваннями у сфері експертних рекомендацій [35].

З метою підвищення обізнаності та залученості громадян на національному, регіональному та місцевому рівнях міжнародна неурядова організація Pact, яка понад пів століття працює над поліпшенням життя соціально вразливих груп, у 2023 році провела секторальний аналіз у межах розширеного мандату USAID/ENGAGE. Аналіз мав на меті визначити найбільш ефективні заходи підтримки у сфері захисту культурної спадщини України. У підсумковому документі «Спадщина в облозі: збереження культурної спадщини України» підкреслюється важливий зв'язок між культурною спадщиною та здатністю держави зберігати свою ідентичність, державність і самовизначення.

Автори документа зазначають, що окрім «давніх внутрішніх викликів» зокрема, відсутності стратегічного бачення та нестачі фінансування, на ситуацію сильно впливають зовнішні загрози. При цьому міжнародна допомога здебільшого зосереджена на моніторингу збитків, екстреній допомозі культурним установам, підготовці фахівців, підтримці професійних

контактів та оцифруванні архівів і інвентарів. Експерти наголошують, що галузеві актори мають зосередитися на розробці прозорої та підзвітної державної політики щодо управління й захисту культурної спадщини, на систематичному документуванні воєнних злочинів Росії, а також на активному залученні громадян до охорони та популяризації культурної унікальності України як всередині країни, так і за кордоном. Крім того, вони підкреслюють потребу в кращій координації між державою, громадянським суспільством та донорськими програмами, оскільки заходи, що підвищують обізнаність і громадську участь, можуть стати стратегічним ресурсом протидії російській агресії та будівництва європейського майбутнього України [49].

Варто зазначити, що Україна певний час демонструвала значний прогрес на міжнародній арені: у рейтингу Global Soft Power Index 2023, який оцінює впізнаваність країни, її репутацію та вплив, вона посіла 37 місце серед 121 країни. Проте станом на 2025 рік Україна опустилася на 46 позицію. Аналітики пояснюють таку динаміку зменшенням міжнародної уваги та підтримки, якою країна користувалася в попередні роки. Водночас Росія, попри гостру критику Заходу, зберігає 16 місце завдяки значній підтримці з боку східних союзників.

Серед новітніх ініціатив у галузі збереження культурної спадщини, підтримуваних недержавними організаціями, заслуговує на увагу проєкт «Оператори спадщини». Його реалізацію забезпечує приватний український фонд «Фундація ЗМІН». Ця ініціатива функціонує як платформа для співпраці фахівців із різних галузей, зокрема культури, охорони спадщини, туризму, архітектури та дизайну. Вона також сприяє налагодженню зв'язків для пошуку партнерів, виконавців чи однодумців. Планується розробка каталогу, що об'єднає профілі підприємців, компаній, громадських організацій та ініціатив, які працюють у сфері культурної спадщини. Очікується, що ця платформа стане важливим інструментом для прийняття

рішень, аналізу стану галузі та ефективної комунікації між реставраторами, митцями, активістами й широкою громадськістю.

Сектор культурної спадщини отримує суттєву фінансову підтримку завдяки програмам Українського культурного фонду (УКФ). Зокрема, на 2025 рік оголошено конкурс проєктів у межах програми ЛОТ 2 «Кроссекторальні проєкти зі збереження культурної спадщини» із загальним бюджетом 29 мільйонів гривень [42]. Основною метою таких проєктів є підтримка ініціатив, які впроваджують цифрові технології у цій галузі. Йдеться про диджиталізацію музейних, архівних і бібліотечних фондів, створення віртуальних музеїв, використання передових технологій 3D-зйомки, 3D-моделювання та 3D-друку, а також впровадження рішень на основі віртуальної, доповненої та змішаної реальності. За інформацією УКФ, пріоритет надаватиметься проєктам, які підтримують збереження культурної спадщини та української мови, сприяють формуванню національної ідентичності, підвищують конкурентоспроможність вітчизняного культурного продукту та популяризують його на міжнародній арені.

Міжнародна співпраця, впровадження цифрових технологій, фіксація пошкоджень, створення електронних реєстрів та активність волонтерських і професійних спільнот підкреслюють зростаючу увагу до проблеми збереження культурної спадщини в Україні. Це також акцентує її важливість у світовому контексті.

Висновки до II розділу

Воєнні конфлікти у всьому світі завдають серйозної шкоди культурній спадщині, призводячи до руйнування історичних пам'яток, музеїв, архітектурних ансамблів, релігійних споруд та інших об'єктів, що є носіями історичної пам'яті та культурної ідентичності народів. Приклади таких втрат можна побачити в Україні, Сирії, Іраку, Ємені, Афганістані, на Балканах та в інших регіонах, де збройні конфлікти супроводжуються масовими руйнуваннями культурних цінностей.

Вплив війни на культурну спадщину має як матеріальний, так і символічний вимір: знищення пам'яток не лише позбавляє народи їхніх культурних маркерів, але й підриває їхню ідентичність, спадкоємність традицій, а також руйнує локальні спільноти. Водночас воєнні дії стимулюють розвиток нових підходів до збереження спадщини: цифровізація, евакуація культурних цінностей, створення реєстрів та баз даних пошкоджених об'єктів, залучення міжнародної допомоги та посилення міжнародно-правового захисту культурних цінностей.

Війна актуалізувала питання збереження спадщини, сприяла мобілізації зусиль як державних, так і міжнародних організацій. Міністерство культури та інформаційної політики України разом з Українським інститутом національної пам'яті ведуть облік пошкоджень, що є основою для подальшого відновлення. Попри величезні виклики, в Україні сформувалися нові підходи до захисту спадщини, зокрема евакуація цінностей, цифровізація колекцій, зміцнення законодавчої бази та залучення міжнародної допомоги. Війна в Україні завдала масштабної шкоди культурній спадщині, що має як матеріальні, так і нематеріальні наслідки. Систематичні обстріли, бомбардування та бойові дії призвели до пошкодження та знищення значної кількості об'єктів культури, серед яких історичні будівлі, музеї, театри, релігійні споруди та пам'ятки архітектури. На сьогоднішній день зафіксовано понад 2200 випадків пошкодження

культурних об'єктів, з яких частина втрачена безповоротно. Найбільших втрат зазнали східні та південні регіони України, зокрема Донецька, Харківська, Херсонська, Київська, Миколаївська, Запорізька, Сумська, Луганська, Чернігівська та Дніпропетровська області. Це свідчить про цілеспрямоване нищення історичної пам'яті, що є частиною стратегії культурного геноциду. Отже, збереження культурної спадщини в умовах війни стає важливою частиною гуманітарної політики держав і міжнародних організацій. Від ефективності цих зусиль залежить не лише майбутнє окремих культурних об'єктів, а й здатність суспільств зберегти свою історичну пам'ять, самоідентифікацію та культурну тяглість у післявоєнний час.

РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ ВІДНОВЛЕННЯ ТА ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

3.1. Стратегії відновлення зруйнованих культурних об'єктів

Ефективне державне управління в сфері культури, яке сприяє сталому розвитку, передбачає розробку стратегій для реалізації міжнародних і національних програм. Важливо зазначити, що моделі державного управління в культурній сфері значно відрізняються між країнами, адже вони враховують унікальні політичні, соціальні та культурні особливості кожної держави.

У Європейському Союзі (ЄС) реалізується ряд програм та ініціатив, які сприяють розвитку культури, включаючи культурні проекти, обмін досвідом і знаннями між країнами, а також підтримку культурних інституцій. Зокрема, ЄС підтримує культурну сферу через програми, такі як «Культурна програма Європейського Союзу», «Програма «Європа середніх віків»», «Програма «Європейська культурна спадщина»» та інші. Однією з важливих ініціатив є проведення Днів європейської спадщини, в рамках яких організовуються акції Ради Європи та Європейської Комісії. Наприклад, у 2022 році було акцентовано увагу на захисті європейської культурної спадщини в умовах кліматичних змін і погіршення стану навколишнього середовища, з підкресленням активної ролі громад у створенні сталого майбутнього [55].

США демонструють інший підхід, який полягає в децентралізованій моделі управління культурою, де основні культурні інституції фінансуються на федеральному рівні. У рамках таких програм, як «Програма територій національної спадщини», «Національна програма з гуманітарних досліджень» і «Національна програма з мистецтва», здійснюється підтримка різноманітних аспектів культурної сфери.

У Австралії культурна сфера отримує значну підтримку від уряду. У 2020 році був прийнятий «Національний план мистецтв і культури на 2020-

2030 роки», основною метою якого є розвиток культурної індустрії, підтримка творчих індустрій і забезпечення доступу до культури для всіх громадян Австралії. План передбачає заходи щодо підтримки культурних інститутів, розвитку культурного туризму та створення нових культурних подій. Управління культурною сферою в Австралії здійснюється через федеральне агентство «Рада з мистецтва Австралії» (Australia Council for the Arts), яке підтримує і фінансує різноманітні культурні проекти, організації та заходи. Крім того, уряд регулярно проводить дослідження та аналізи для оцінки стану культурної сфери та визначення найбільш ефективних шляхів її розвитку.

Ще одним важливим міжнародним аспектом ефективного державного управління є взаємодія між державним і громадянським секторами в культурі. Цей підхід базується на партнерстві та співпраці між державними органами, культурними установами та громадськими організаціями. У Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначено важливість підтримки незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їхнього впливу на прийняття суспільно важливих рішень, проведення регулярних консультацій з громадськістю, а також організацію всеукраїнських та місцевих референдумів як ефективних форм народного волевиявлення.

Для досягнення сталого розвитку в культурній сфері необхідно забезпечити активну взаємодію з громадами та органами державної влади, щоб зрозуміти культурні потреби та прагнення громадян, а також забезпечити їхнє представлення в культурній політиці [41]. Це можна зробити через консультації з громадськістю, громадські форуми та інші заходи, що допоможуть побудувати довіру та створити відчуття причетності до культурної діяльності. Важливим аспектом є також участь громадян і громадських організацій у процесі ухвалення рішень і реалізації проєктів у галузі культури.

Перспективною практикою в реалізації державної політики в культурі є сталий туризм, який є важливим фактором економічного розвитку. Однак він може мати негативний вплив на культурну спадщину та навколишнє середовище. Тому ефективне державне управління в культурній сфері потребує збалансування економічних вигод від туризму з необхідністю захисту культурної спадщини та природного середовища. В останні роки сталий туризм у культурній сфері набув значного розвитку, адже багато країн і міжнародних організацій активно підтримують відповідальні та сталі туристичні практики, що враховують збереження культурної спадщини та сприяють розвитку місцевих громад.

Всесвітня туристична організація ООН (UNWTO) визначила культурний туризм як важливий компонент сталого розвитку, акцентуючи увагу на значущості збереження культурної спадщини та підтримки місцевих громад. Водночас підкреслюється роль туризму у сприянні міжкультурній взаємодії, посиленні взаєморозуміння та захисті культурного різноманіття.

Для просування сталого культурного туризму міжнародні організації створюють численні ініціативи та програми. Зокрема, Центр всесвітньої спадщини ЮНЕСКО активно працює над підтримкою відповідального туризму на об'єктах світової спадщини, тісно співпрацюючи з місцевими громадами та іншими зацікавленими сторонами [42]. Їхня мета полягає у впровадженні туристичних практик, які одночасно сприяють збереженню культурної спадщини та соціально-економічному розвитку. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) надає культурному туризму статус інструменту сталого регіонального розвитку, акцентуючи увагу на відповідальних туристичних підходах і культурному обміні. Крім того, Азіатсько-Тихоокеанська туристична організація (РАТА) створила Ініціативу відповідального туризму, яка передбачає врахування місцевих культурних особливостей і традицій у розвитку культурного туризму.

Загалом сталий туризм в галузі культури активно набирає обертів на міжнародному рівні. Чимало країн та світових організацій визнають

важливість збереження культурної спадщини через застосування принципів сталого туризму та відповідальних практик. Спільна робота у цьому напрямку допомагає одночасно захистити культурне багатство, забезпечити соціально-економічний прогрес і посилити міжкультурний обмін.

Збереження культурної спадщини України в умовах збройної агресії Росії становить важливе й багатоаспектне завдання, яке потребує системного підходу та скоординованої участі на різних рівнях управління — від діяльності державних інституцій до залучення міжнародних організацій і активності громадянського суспільства. Акти руйнування та незаконного привласнення об'єктів культурної спадщини в умовах військових дій вимагають термінових заходів, спрямованих на їх захист, постійний моніторинг та повернення втрачених цінностей. Україна активно реалізує міжнародні ініціативи та впроваджує правові механізми з метою зміцнення системи охорони своєї культурної спадщини. Цей процес охоплює ратифікацію Нікосійської конвенції, участь у глобальних форумах і співпрацю з міжнародними структурами, такими як ЮНЕСКО, Інтерпол і ОБСЄ. Комплекс таких заходів сприяє розробці дієвих стратегій для збереження національних культурних цінностей [38].

Громадські ініціативи відіграють важливу роль у збереженні культурної спадщини, сприяючи залученню культурних інституцій і бізнесу до процесів відновлення культурних об'єктів. Спільні зусилля у проведенні реставраційних та охоронних проєктів, підтримка волонтерських рухів і освітніх програм формують ключові елементи загальної стратегії збереження культурних цінностей.

Важливий акцент у цьому процесі робиться на впровадженні цифрових технологій у сферу збереження спадщини. Ініціативи, що включають фіксацію пошкоджень, створення цифрових інвентарів і електронних баз даних культурних пам'яток, підвищують рівень їхнього захисту. Інструменти, такі як 3D-сканування, віртуальна та доповнена реальність, не

лише сприяють збереженню даних про зниклі об'єкти, але й відкривають можливості для їхнього подальшого відтворення.

Досягнення максимального результату у захисті культурної спадщини України можливе завдяки комплексному підходу, який поєднує законодавчі ініціативи, міжнародну співпрацю, цифровізацію та активну участь громадян. Поєднання цих складових створює передумови для ефективного збереження національних культурних надбань, адаптації до сучасних викликів та інтеграції у світовий культурний простір.

3.2. Покращення системи збереження та охорони культурної спадщини

Покращення системи збереження та охорони культурної спадщини має вирішальне значення для збереження національних цінностей, зміцнення культурної ідентичності та стимулювання розвитку туризму. Ця задача потребує комплексного підходу, який охоплює оновлення законодавства, впровадження сучасних технологій, налагодження міжнародного співробітництва та активне залучення громадськості.

Одним із ключових кроків є удосконалення законодавчих механізмів, що регулюють охорону культурних цінностей. Система законодавства повинна забезпечувати ефективний захист пам'яток, включаючи уточнення правового статусу об'єктів культурної спадщини та впровадження механізмів, які унеможливають їх руйнування, несанкціоновану зміну або знищення. Важливим аспектом є розробка сучасних стандартів реставраційних робіт, які гарантуватимуть високу якість збереження історичних об'єктів у відповідності до актуальних вимог і технологій. Окрему увагу слід приділити боротьбі з нелегальною торгівлею культурними цінностями: необхідно створити ефективну систему контролю за переміщенням об'єктів спадщини, запровадити суворі санкції за незаконний експорт або торгівлю рідкісними артефактами.

Цифровізація суттєво підвищує ефективність збереження культурної спадщини, сприяючи її документуванню, моніторингу та відновленню. Завдяки цифровій інвентаризації та реєстрації можна створювати бази даних та електронні каталоги, у яких зберігається інформація про пам'ятки, їхній стан і історичну значимість [36]. До цього процесу входить 3D-моделювання, яке дає змогу фіксувати вигляд пам'яток на різних етапах їхнього збереження. Технології 3D-сканування та віртуальні реконструкції дозволяють відтворювати точні моделі пошкоджених або втрачених об'єктів, забезпечуючи перспективу їх майбутнього відновлення. Крім того, віртуальна реальність допомагає представляти культурні об'єкти в найдрібніших деталях, а доповнена реальність здатна оживляти історію, надаючи можливість взаємодіяти з історичними об'єктами у новий спосіб. В умовах воєн або природних катаклізмів особливо важливо оперативно фіксувати пошкодження культурної спадщини для її подальшого відновлення та компенсації.

Збереження культурної спадщини – це глобальне завдання, що потребує активної міжнародної співпраці. Партнерство з міжнародними організаціями, такими як ЮНЕСКО, забезпечує залучення експертів, фінансування та інтеграцію культурної спадщини до загальносвітового контексту. Участь у міжнародних конвенціях, наприклад Нікосійській конвенції чи Конвенції про захист культурних цінностей під час збройних конфліктів, сприяє посиленню законодавчих механізмів захисту пам'яток. Міжнародна співпраця дозволяє підвищувати рівень знань, удосконалювати стандарти збереження й реставрації культурних об'єктів, допомагаючи таким чином зберігати їх для майбутніх поколінь [31].

Громадські організації, місцеві спільноти та волонтери виконують ключову роль у збереженні культурної спадщини. Інформаційні кампанії та освітні програми сприяють кращому розумінню суспільством значущості захисту історичних і культурних пам'яток. Завдяки ініціативам громадськості можна активно підтримувати проєкти реставрації та збереження культурних

об'єктів. Волонтери беруть участь у зборі коштів для відновлення пам'яток і стежать за їхнім станом. Місцеві громади, які мають історичний і культурний зв'язок з такими об'єктами, можуть допомагати в охороні пам'яток і стимулювати туризм, що дасть додаткові ресурси для їх підтримки.

Для зміцнення системи захисту культурної спадщини важливо залучати приватний сектор і міжнародних партнерів. Співпраця з бізнесом відкриває можливості фінансування реставраційних робіт та підтримки інших ініціатив. Компанії також можуть впроваджувати програми спонсорства або брати участь у фінансуванні культурних проєктів. Спільна робота з іншими країнами дозволяє обмінюватися досвідом і створювати міжнародні ініціативи, спрямовані на збереження пам'яток.

Культурна спадщина є потужним стимулом для розвитку туризму, а її збереження здатне позитивно впливати на економіку через збільшення туристичних потоків. Важливо створювати умови для розвитку маршрутів, які включають об'єкти культурної спадщини, і розвивати відповідну інфраструктуру, що забезпечить тривалу охорону пам'яток. Підвищення інтересу до культурного туризму допоможе привернути інвестиції у проєкти зі збереження спадщини.

Залучення молодого покоління до процесів охорони культурної спадщини через освітні програми є важливим аспектом національної стратегії. Професіоналам у сферах археології, реставрації, архітектури та дотичних галузей потрібно надавати можливість здобувати спеціалізовані знання для покращення кваліфікації у цій сфері [33]. Формування у молоді поваги до культурних цінностей та розуміння їхньої ваги для майбутнього – це завдання, яке має стояти перед кожною державою.

Покращення механізмів збереження і захисту культурної спадщини вимагає скоординованих дій на різних рівнях – від держави до громадських ініціатив. Ефективна охорона спадщини можлива завдяки правовим реформам, використанню сучасних технологій, міжнародній співпраці й

залученню громадськості. Лише так можна гарантовано передати багатство культурної спадщини майбутнім поколінням.

3.3. Міжнародне реагування та допомога у захисті спадщини

Міжнародне гуманітарне право, зокрема Гаазька конвенція 1954 року, захищає об'єкти культурної спадщини під час збройних конфліктів, зобов'язуючи держави-учасниці утримуватися від нападів на культурні об'єкти та сховища колекцій, окрім випадків крайньої військової необхідності. Згідно з детальним звітом ОБСЄ, малоймовірно, що такі виняткові обставини мали місце у випадках руйнування культурних об'єктів російськими військами. Послужний список Росії щодо атак на лікарні й культурні об'єкти в Сирії свідчить про її низьку повагу до міжнародних норм. У березні 2022 року президент США Джоозеф Байден оголосив про створення спостережної комісії з конфліктів в Україні, яка документує злочини Росії, а кілька європейських держав і Міжнародний кримінальний суд розпочали власні розслідування. Якщо знищення культурної спадщини буде включено до цих справ, це надішле потужний сигнал, що міжнародна спільнота не буде терпіти нападів на культурні об'єкти, хоча, зважаючи на минулий досвід, сама загроза відповідальності навряд чи зупинить Росію від атак на цивільне населення, інфраструктуру та культуру. В умовах цієї реальності українські працівники культури вже вживають заходів для захисту важливих об'єктів і колекцій, отримуючи підтримку міжнародної культурної спільноти [26]. З наближенням війни до третього місяця та розширенням кампанії Росії на сході України міжнародним політикам та донорам варто врахувати п'ять ключових міркувань. По-перше, донори мають підтримувати нові місцеві мережі, які можуть інтегрувати волонтерів і діяти швидко, враховуючи зміни на фронті, оскільки навіть у найгірших умовах фахівці та волонтери можуть стабілізувати культурні об'єкти чи врятувати колекції,

часто за невеликі кошти. Ключем до успіху є швидка фінансова допомога, і тут важливу роль відіграють HERI та міжнародні організації на кшталт Фонду принца Клауса. По-друге, незалежно від розвитку війни, українським культурним закладам і експертам знадобиться довгострокова допомога, яку можна забезпечити через міжнародні партнерства, зокрема міста-побратими, що вже існують між США та Україною, а також через університетські програми. По-третє, політики та культурні інституції мають вже зараз готуватися до довгострокового конфлікту, оскільки наразі основна увага зосереджена на невідкладних заходах, але в разі затяжної війни з'являться нові виклики, які потребуватимуть підтримки.

Незважаючи на складнощі воєнного часу, Україна впевнено повертає викрадені культурні цінності. У 2023 році до країни зі США було повернуто 14 археологічних артефактів, які нині зберігаються у Національному історико-архітектурному музеї «Київська фортеця», а також середньовічні шаблі, передані на тимчасове зберігання до Національного музею історії України. З Естонії Україна отримала 274 археологічні предмети: золоті й срібні прикраси скіфського та римського періодів, середньовічні знахідки, елементи оздоблення кінської упряжі хазарських вершників, а також монети візантійських імператорів і північноєвропейських королів. Усі ці артефакти були передані на тимчасове зберігання до Національного музею історії України. Крім того, з Нідерландів вдалося повернути ще 8 археологічних артефактів, які наразі зберігаються у цьому ж музеї.

Міжнародний проєкт «Ковчег», започаткований у Чехії у співпраці з українським Урядом та Чеською національною бібліотекою, має на меті захист культурної спадщини України в умовах війни. Його головна мета – порятунок об'єктів культури, що перебувають під загрозою знищення, зокрема рукописів, книг та архівів [52].

У січні стартує перша місія – броньований автомобіль «Ковчег-1» вирушить з Чехії в Україну для оцифрування та консервації письмових

артефактів. Мобільна майстерня, обладнана для очищення й вакуумного пакування книжок, дозволяє працювати навіть у небезпечних умовах.

«Ковчег-1» стане першою з трьох мобільних лабораторій. Archa II буде зосереджена на оцифруванні вразливих текстів, а Archa III – на 3D-скануванні історичних об'єктів. Проєкт фінансується Фондом родини Карела Комарека, компаніями Allwyn, MND та іншими донорами, а загальна підтримка перевищує 18 млн гривень.

Важливим аспектом є обмін досвідом між чеськими та українськими фахівцями, що дозволяє застосовувати найкращі практики збереження культурної спадщини. Майстерню планують використовувати також у майбутньому – наприклад, під час природних катастроф [52].

Подібні ініціативи існують у багатьох країнах. Зокрема, міжнародна організація Blue Shield International займається захистом культурних цінностей під час воєн та катастроф. Вона допомагає евакуювати музейні колекції, проводить тренінги, розробляє плани дій та координує міжнародну допомогу. В Україні Blue Shield активно співпрацює з місцевими музеями, бібліотеками та архівами, надаючи їм консультації та матеріали для захисту, а також організовуючи тренінги для працівників культури. Ці зусилля демонструють, що міжнародна солідарність та координація є ключовими для збереження культурної спадщини, яка є не лише українським, а й світовим надбанням.

Висновки до III розділу

Відновлення та захист культурної спадщини у повоєнний період є не лише справою збереження історичної пам'яті, а й важливим елементом національної ідентичності та духовного відродження суспільства. Україна стикається з масштабними викликами у цій сфері, але водночас демонструє приклади стійкості, самоорганізації та ефективної міжнародної співпраці. Основними напрямками повоєнного відновлення є: реставрація пошкоджених об'єктів, цифровізація культурних цінностей, повернення викрадених артефактів, а також створення нових форм захисту й збереження, зокрема мобільних лабораторій та резервних фондів.

Важливим аспектом є залучення міжнародної допомоги та досвіду, що дозволяє Україні застосовувати передові практики у сфері збереження культурної спадщини. Діяльність таких організацій, як Blue Shield International, проєкт «Ковчег» у Чехії, а також ініціативи ЄС, США та інших партнерів підсилюють можливості українських фахівців. Також ключову роль відіграє фінансова підтримка та створення стійких партнерств на рівні міст, університетів, музеїв.

У підсумку, лише поєднання зусиль держави, місцевих громад, волонтерів та міжнародної спільноти може забезпечити ефективне збереження культурної спадщини, відновлення якої стане символом непереможності українського народу та важливим кроком до побудови майбутнього.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі проведеного дослідження ми можемо зробити наступні висновки:

1. Культурна спадщина є важливим елементом національної ідентичності, оскільки вона відображає історичний, культурний та соціальний досвід народу. Теоретичні засади поняття культурної спадщини включають її матеріальні та нематеріальні складові, що мають значення для збереження культурних цінностей та традицій. Основні підходи до збереження культурної спадщини передбачають використання реставраційних технологій, інтеграцію сучасних цифрових методів для збереження, а також активну участь громад у процесах охорони і популяризації культурних пам'яток. Ці підходи сприяють не лише збереженню спадщини, а й укріпленню національної самосвідомості та культури.

2. Аналіз джерельної бази, нормативно-правових документів та методологічних основ вивчення і захисту культурної спадщини вказує на наявність різноманітних законодавчих актів, міжнародних угод та стандартів, що регулюють збереження культурних цінностей. Зокрема, важливу роль відіграють національні закони, такі як Закон України про охорону культурної спадщини, а також міжнародні конвенції, зокрема, Конвенція ЮНЕСКО. Методологічні основи включають комплексні підходи до реставрації, консервації та популяризації спадщини, що сприяють її ефективному збереженню та охороні.

3. Дослідження історичного досвіду України у сфері захисту та відновлення культурних об'єктів показує, що в різні історичні періоди застосовувалися різноманітні підходи до збереження культурної спадщини. У радянський період було розвинуто централізовану систему охорони пам'яток, проте під час перших років незалежності акцент був зроблений на локальні ініціативи і міжнародну співпрацю. З початком повномасштабної війни

актуальність збереження культурних цінностей набуває особливого значення через загрози, які постають перед ними в умовах воєнних дій.

4. Воєнні дії мають значний негативний вплив на стан культурної спадщини України, призводячи до руйнувань пам'яток, музеїв та архітектурних об'єктів. Водночас сучасні заходи збереження культурної спадщини включають активну роль держави, яка розробляє програми відновлення та захисту, а також співпрацю з міжнародними організаціями, що надають технічну та фінансову допомогу для збереження культурних цінностей в умовах війни. Ці заходи сприяють не тільки відновленню об'єктів, але й підтримці національної ідентичності.

5. Основні напрями та стратегії відновлення та захисту культурної спадщини у повоєнний період включають проведення комплексних реставраційних робіт, розвиток законодавчих ініціатив, а також залучення міжнародних організацій до фінансування та технічної підтримки. Перспективи відновлення залежатимуть від тісної співпраці між державними органами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Міжнародний досвід вказує на важливість інтеграції культурної спадщини в загальну стратегію післявоєнного відновлення, що забезпечить стійке та ефективне збереження національної культурної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про охорону культурної спадщини. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
3. Про охорону археологічної спадщини. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>
4. Про основи містобудування. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12#Text>
5. Про природно-заповідний фонд України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
6. Про затвердження Списку історичних населених місць України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF#Text>
7. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text
8. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text
9. Конвенція від 14.05.1954 Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. URL:
https://zakononline.com.ua/documents/show/140770___652929
10. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_186
11. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS N 143). URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text
12. Резолюція від 24.03.2017 № 2347 (2017). URL:
<https://ips.ligazakon.net/document/MU17105>

13. Акуленко В. Охорона скарбів як пам'яток історії та культури у внутрішньому і міжнародному праві. В. Акуленко. Пам'ятки України: Історія та культура. 2023. № 4. С. 52–61.
14. Актуальні проблеми збереження пам'яток історії та культури України. Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження. К., 2018. С. 63–72.
15. Аносова В. С. Сучасні підходи до вирішення проблем збереження культурної спадщини України. Гілея: науковий вісник : зб. Наук. праць. 2018. № 4. С. 87–90.
16. Архипова Є. О., Клевчук О. О. Державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини України. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 13–14. С. 51–57.
17. Бадяк В. До питання реєстрації об'єктів культурної спадщини України з позицій фаховості та національної гідності. Вісник Львівської національної академії мистецтв. Львів, 2023. № 24. С. 348–367.
18. Волга А. Національні надбання культури – під захист держави. Культура і життя. 2022. 4 верес. С. 3.
19. Горбул Т. Культурна спадщина в умовах розвитку сучасної цифрової культури. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку, 2022. Випуск 43. С. 55–61.
20. Гріффен Л. О., Титова О. М. Пам'яткознавство: основні напрями досліджень. Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. Київ: Глухів, 2016. Вип. 9. С. 7–12.
21. Денисенко Г. Г. Воєнна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини. Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. 289 с.
22. До історії вивчення пам'яток монументального мистецтва. Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження. К., 2018. С. 320–342.

23. Драгомирецька Н.М., Дружинін С.С., Думинська С.В., Жилавська Р.П., Ковальова Ю.В. Сучасний сталий розвиток в сфері культури: зарубіжний досвід для України: монографія. Одеса: ОРІДУ НАДУ: Драгомирецька Н.М., 2019. 238 с.
24. Заремба С. З. Нариси з історії українського пам'яткознавства. Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. К., 2022. 204 с.
25. Зі щитом чи на щиті?: захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України. О. Біда, А. Блага, Д. Коваль, О. Мартиненко, М. Статкевич; за заг. ред. А. Буценка. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2016. 72 с.
26. Криволапов Б.М. Захист культурних цінностей під час конфлікту на південному сході України. Студії молодих учених. 2018. № 1. С. 274–279.
27. Культурна спадщина та національна безпека: аналітична доповідь. [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.]; за ред. В. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 58 с.
28. Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: зб. офіц. док. упоряд. В. І. Фрич; відп. ред. М. В. Гарник; Генеральна прокуратура України. К.: Істина, 2022. 336 с.
29. Курило Т.В. Правова сторона культурної спадщини України. Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, 2014. 152 с.
30. Курило Т. Становлення та розвиток законодавства про охорону культурної спадщини України в сучасний період. Право України. 2021. № 3. С. 108–110.
31. Ліховий І. Про стан та перспективи охорони пам'яток культурної спадщини України. Музеї України. 2020. № 6. С. 4–5
32. Лукашук В. С. Пріоритетні напрями державного управління у сфері охорони культурної спадщини та туризму. Туристично-рекреаційна сфера: виклики сучасності : Збірник тез Міжнародної науково-практичної

конференції (м. Хмельницький, 22 квітня 2024 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 6–8.

33. Менська О. А. Державна політика у сфері охорони об'єктів культурної спадщини: політико-правовий аспект. Науково-виробничий журнал «Держава та регіони. Серія: Державне управління». 2021. № 1 (71). С. 57–62.

34. Менська О. А. Інститути громадянського суспільства і держава у сфері охорони культурної спадщини: організаційно-концептуальні й політико-управлінські засади взаємодії та координації. Наукові інновації та передові технології (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 2024. № 1(29). С. 101–115.

35. Менська О. Аналіз законодавства України з питань охорони культурного надбання (оглядовий матеріал на основі дослідження законопроектної роботи по удосконаленню законодавства України у сфері охорони й захисту культурної спадщини). Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Державне управління». 2024. № 3(21). С. 346–360.

36. Менська О. Цифровізація як ефективний спосіб збереження історико-культурної спадщини: міжнародне та національне нормативно-правове забезпечення. *Věda a perspektivy*. 2024. № 2(33). С. 129–145.

37. Місевич М.А., Дідковська Т.В. Європейський досвід управління в сфері культури. Журнал «Агросвіт». 2020. № 5. С. 56–63.

38. Павліщук Д. Українська культурна спадщина в умовах російсько-української війни: проблеми збереження. Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи: зб. матеріалів ХІ Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф. (м. Переяслав, 25 вересня 2024 р.). Переяслав, 2024. Вип. 41. С. 80–82.

39. Петрович В. В., Король Н. М. Збереження культурної спадщини як вектор гуманітарної політики держави. Вісник науки та освіти. 2024. № 5(23). Київ, 2024. С. 1743–1757.

40. Рішняк О. Б. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність. Український історичний журнал. 2022. № 4. С. 160–173.
41. Старчиков М. Охорона культурної спадщини. Юридичний вісник України. 2022. № 16. С. 9.
42. Тарангул Л. М. Збереження історико-культурної спадщини України як чинник національної ідентичності. Л. М. Тарангул, І. В. Чернікова, Л. Р. Дрогомирецька. Культурологічний альманах. 2024. Вип. 1 (9). С. 147–159.
43. Титова О. М. Деякі проблемні питання обліку пам'яток культурної спадщини в Україні. Праці Центру пам'яткознавства. 2018. Вип. 33. С. 276–281.
44. Харковенко Р. В. Пам'ятки культурної спадщини в умовах ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях: міжнародний досвід й Україна. Праці Центру пам'яткознавства. 2018. Вип. 33. С. 36–49.
45. Чернікова І. В., Аксьонова Н. В., Тимошик М. М. Збереження культурної спадщини України у XXI ст. Актуальні питання у сучасній науці : Сер. Історія та археологія. 2024. № 3 (21). С. 1205–1225.
46. Чорна Н. Культурна спадщина України: проблеми вивчення, збереження та використання. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2021. Вип. 36. С. 67–74.
47. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: міжвід. зб. наук. пр. Вип. 1. К.: Наук. думка, 2022. 226 с.
48. Асадчева, Т. Культурна спадщина: охорона та відновлення - у Києві відбулася міжнародна конференція. Вечірній Київ. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/104460/> (дата звернення: 05.05.2025).
49. Біррова, О. Історико-культурна спадщина України: цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій. Грані, 26(5), 90–94. URL: <https://doi.org/10.15421/1723106> (дата звернення: 05.05.2025).
50. Борова, Г. (2024). Культурна спадщина в Україні: від збереження до повоєнного відновлення. Інформаційна платформа «Громадськість».

URL: <https://ndo.lg.ua/news/1096-kulturna-spadschina-v-ukra-n-v-d-zberezhennja-do-povo-nnogo-v-dnovlennja.html> (дата звернення: 05.05.2025).

51. Захист культурної спадщини під час збройних конфліктів. URL: <https://consultant.net.ua/consultant-article/7733> (дата звернення: 05.05.2025).

52. Міжнародний проєкт «Ковчег»: захист культурної спадщини України та досвід інших країн. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=10642> (дата звернення: 05.05.2025).

53. Пам'ятки культури та збройні конфлікти: захист та збереження. URL: <https://spadshchyna.lviv.ua/pamyatky-kultury-ta-zbrojni-konflikty-zahyst-ta-zberezhennya-2/> (дата звернення: 05.05.2025).

54. Руйнування у культурі. URL: <https://lookerstudio.google.com/u/0/reporting/21fa501f-fdfc-4dd1-b425-ffbacc48e673/page/n97uE?hl=uk&pli=1> (дата звернення: 05.05.2025).

55. Як ми можемо захистити культурну спадщину в Україні? П'ять основних кроків для міжнародної спільноти. URL: <https://www.justsecurity.org/81226/how-can-we-protect-cultural-heritage-in-ukraine-five-key-steps-for-the-intl-community-ua/> (дата звернення: 05.05.2025).

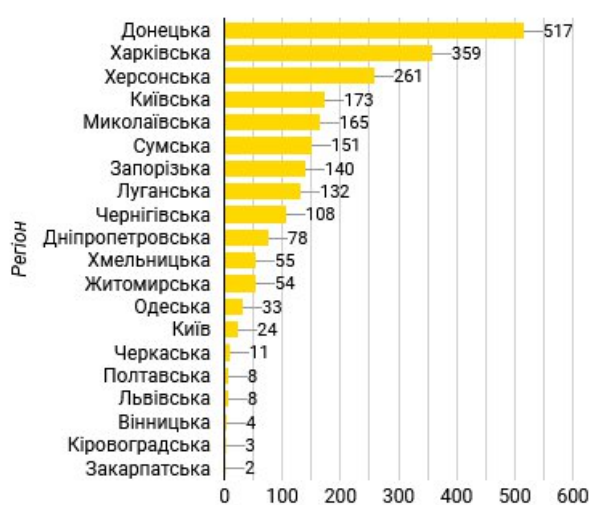
ДОДАТКИ

Додатки взяті з сайту Міністерства культури та стратегічних комунікацій України.

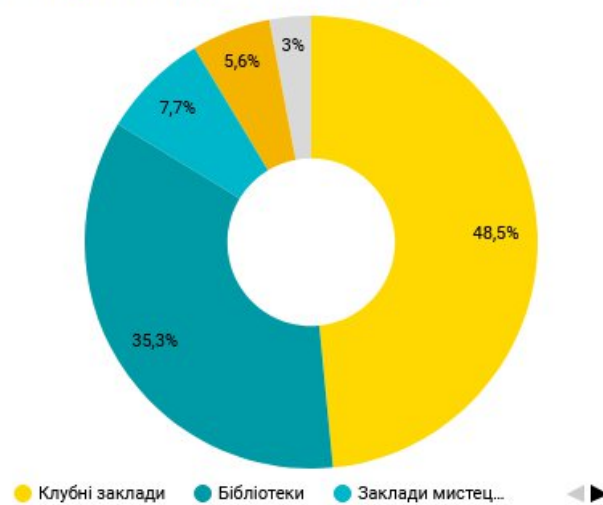
Додаток А

Пошкодження в культурній інфраструктурі

Розподіл закладів по регіонах

Розподіл закладів за типом об'єкта

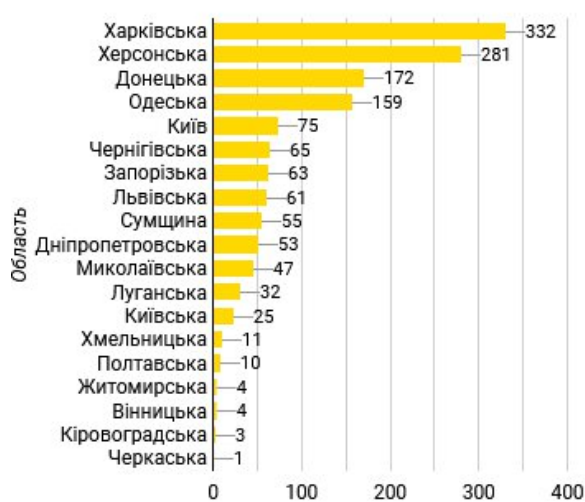

Сайт Міністерства культури та стратегічних комунікацій України

Додаток Б

Пошкодження об'єктів культурної спадщини

Розподіл об'єктів по регіонах

Розподіл об'єктів за видами

